

СЕРИЈА СПИСА
ВРЛИ ХРВАТСКИ МУЖЕВИ

I. СВЕСКА

ПРОФ. ЛАЗО М. КОСТИЋ

СТЈЕПАН РАДИЋ

(ПРЕМА СРПСТВУ)

Приватно издање

ЂУРЂА М. ВЕЛИЧКОВИЋА

претседника МО СНО у Сиднеју, Аустралија

МЕЛБУРН, АУСТРАЛИЈА, 1976

Printed by Polyprint Pty. Ltd.
7A Railway Place, Richmond, 3121
Victoria, Australia.

Споразумно са писцем овога дела
посвећујем га успомени
свога драгог оца
МИЛАНА (ЂУРЂА) ВЕЛИЧКОВИЋА
рођеног 1912, у Рачи Крагујевачкој
а погинулог као четника Српске ослободилачке
војске ђенерала Драже Михаиловића
(одреда пук. Кесеровића)
у “Босанској Голготи” крајем рата.
Гроб му је непознат.
Нека ова књига замени његово обележје.

ПРЕДГОВОР ПРВОМ ИЗДАЊУ

I.

Купећи податке о Хрватима, нарочито о њиховом односу према Србима, сабрао сам низ података и о њиховим вођама или, како их они уобичавају да називају, о својим “врлим мужевима”, о “оцу домовине” Анти Старчевићу, о “бану-пучанину” Ивану Мажуранићу и још понеким.

Велики део тих вести је потпуно непознат српској читалачкој публици, па сам решио да га учиним “доступним” Србима. Велики део њих је из самог хрватског извора, мали део из српског, неки из иностраног, ниједан мој лични.

Серију почињем са Стјепаном Радићем, који је не само био неспорни вођ и месија хрватског народа, већ и многи Срби су веровали, па и данас верују, да је он био концилијантан, не србождерски расположен, да је био лично честит (интегер, како се то латински каже). Многи га стављају као антипод Павелићу, Старчевићу итд., а у ствари се он не разликује од ових других “врлих мужева” хрватских.

У једном низу написа које сам радио у већим интервалима времена, обазрећу се на личност и карактер дугогодишњег хрватског лидера и њиховог неспорног репрезентанта, дочараваоца “миротворне” хрватске републике, у ствари једног мајмуна и камелеона, који је мењао начела као кошуље, али је увек мрзео Србе и радио против њих. Некад је то чинио отворено, некад мање или више скривено, али никад није радио нешто противно томе нити се демантовао, сем ако је лицемерје то налагало.

Неколико изјава његових и његовог листа, неколико тумача његових мисли и дела, то ће најбоље доказати.

Али пре тога треба ипак указати на одушевљење Стјепаном Радићем, не само код Хрвата него, нажалост, каткада и код Срба. Ниједна личност у нашој историји

није успела да се њене мисли и њена дела тако посувраћено приказују као личност Стјепана Радића. Нико није умео да скрива своје неваљалство као он, чак да се претвара као пријатељ онима којима је целог живота јаму копао. То треба све ова брошура да разоткрије и обасја светлошћу.

Има још више разлога да серију започињем баш Стјепаном Радићем. Прво што некако о њему имам најзаокружније, да не кажем, најпотпуније податке. Друго, што нам је он и временски најближи. Треће, и најважније, што је ту скоро прослављен јубилеј Радићев: стогодишњица његовог рођења. (Стјепан Радић је рођен у Требарјеву код Сиска у Хрватској 11. јула 1871, а умро у Загребу 8. августа 1928).

Неко време је у комунистичкој Југославији било прилично ућуткано име Стјепана Радића, али не забрањено. Оно се појављивало увек када се нешто имало да стави на терет Србима. Нпр. да га убио Србин, мада сад његове земљаке не сматрају за Србе нити им дозвољавају да се тако изразе. Пишу чак књиге да је Двор био саучесник тога гадног убијства, чак краљ Александар лично. То само могу Хрвати да кажу, који су сами највећи злочинци овога века.

То је, свакако идиотизам коме равна нема. Да је краљ Александар желео и тражио убијство Стјепана Радића, зар он не би имао другог начина да то уради него спектакуларним пуцањем у Парламенту, пред очима, тако рећи, целог света? Зар Краљ није могао наћи најмљене убице да га склоне?

Наука и у земљи одбацује ту тезу. Тако је, први, професор Загребачког свеучилишта Фердо Чулиновић казао баш у предговору књиге која је то тврдила да нема никаквих доказа за учешће краља Александра у атентату Пунише Рачића. А професор Београдског универзитета, комуниста Јован Марјановић (рођен 1924), професор Историје на филозофском факултету, док је др. Чулиновић био професор Правног факултета у Загребу, о томе питању је дословно изјавио "Данас се тако увелико пише да је атентат на Радића извршен по директном наговору Краља Александра. Ниједан науци до сада приступачан извор не упућује на овакву тврдњу.

Мало помало његовој успомени се све више поклања пажња у "домовини", па су чак објављиване и књиге о њему. То је узело нарочити мах у 1971. години, на ње-

говој “обљетници”. Прославе су се ређале, новине су писале заносне чланке, књиге су излазиле једна за другом. Све је то било у вези са нападима на Српство и све је то подржавано, чак повлађивано од корифеја хрватско-комунистичке Југославије.

Ја не читам хрватски “тисак”, али по једној вести у београдској Политици од почетка јуна 1971. видеће се опсег и занос тога славља. Тамо стоји, у вести дописника листа из Сиска од дана раније (у литератури на крају ове свеске под ¹):

“Великим збором народа Посавине у селу Требарјево Десно код Сиска, месту у коме се 11. јуна 1871. године родио Стјепан Радић (а 11. јуна 1868. његов брат Антун), данас је обележена стогодишњица рођења ових истакнутих политичара и бораца за слободу и права хрватског народа као и 30-годишњица устанка.

Говорећи о животном делу браће Стјепана и Антуна Радића, покровитељ прославе, председник Републичке конфедерације ССРН Хрватске Стјепан Ивић нагласио је, између осталог, да је Стјепан Радић — као политичар и идеолог, публициста и просветитељ — оставио дубоке трагове у новијој историји не само хрватског него и других народа југословенске заједнице.

Ивић је казао да је овом истакнутом хрватском и југословенском политичару био стран сваки шовинизам, а борио се за права и слободу свих наших народа. Највећи део хрватског и српског народа следио је животну поруку браће Радића, ступивши у борбене редове Народноослободилачког покрета”.

Као што се види, Хрвати су повезали стогодишњицу рођења Стипице Радића (тако је зван “од миља”) и три деценије од комунистичког устанка. На тај начин, не само што власти нису могле и нису хтеле спречити прославу, већ су у њој учествовале, а народ којег је тамо довела првенствено мржња на Србе имао је плаузибилно покриће.

У том извештају “Политици” Радић је чак претстављен као човек који се подједнако “борио за слободу свих наших народа”. Ко прочита ову свеску, видеће колика је то обмана и лаж. Зато се није смело оклевати са њеном појавом.

Стјепан Ивић чак тврди да су не само Хрвати него чак и Срби ишли у партизане “следејући животну поруку браће Радића”. А његов син је за време рата у Загре-

бу тврдио да је Стипица био претходник усташа, раван њима. Срби су ступили у партизане да се ослободе од Радићевих присташа који су им радили о глави, а не у следству Радићевог учења.

После тога траже чак да се Радићу (па и Старчевићу, и Кватернику) признају њихове заслуге за хрватски народ у уџбеницима средњих школа итд. О томе у литератури под ²⁾). Пошто комунисти не могу некога да прогласе свецем, то они чине сличне манифестације сагласно хрватско-комунистичкој врхушки земље.

У земљи је изашла и књига “Политички списи” Стјепана Радића, коју је приредио Звонко Кулунџић. Он је ту хтео да Радића прикаже као конзеквентног Југословена, који се “под утиском српске политике” претварао од Југословена у чистог Хрвата. Да то није истина покаже ова брошура. Радић је био Хрват и мрзитељ Срба пре Уједињења 1918, само је то умео да мимикрира где је потреба била. У чикашкој “Даници” је неки Карло Илинић (број од 12. маја 1971) написао приказ овог издања Кулунџића и завршно казао ово о Стјепану Радићу:

“Укратко: један актуелни политичар, који је своје изјаве и исказе мијењао према потребама, приликама и својој тактици прилагодивања моменталној ситуацији...”

Јасна је ствар да је и емиграција хрватска славила Стипицу Радића одувек, а нарочито поводом његове “обљетнице” рођења. Било је и опречних гледишта, али су преовлађивале похвале, нарочито од присташа његове странке, на челу са Јурјем Крњевићем, садашњим предсједником те Странке. Но похвале су долазиле и са других страна хрватске емиграције. Овде ћемо навести шта о томе пише један умерени хрватски емигрант у умереном листу “Хрватска Зора” која излази у Минхену. Ту пише З. Антић:

“У поводу стоте обљетнице рођења Стјепана Радића, хрватско новинство, хрватски народ и цијела Хрватска дали су му достојну пошту. Скидање вела заборава с личности тог хрватског и еуропског политичког дива који је скинуо вео мрака са очију хрватског народа, хрватског сељака, не само што узбуђује већ улива и повјерење у боље дане.

Значење науке Стјепана Радића је тако велико, њен утицај толико снажан да у многим проблемима вриједи

и данас оно што је рекао или написао прије педесетак и више година . . .”

Због свега тога нема разлога да се више прећуткује истина о Стјепану Радићу. Он је нас Србе задужио много. Гдегод је могао, он је покушавао да нам напаости. О томе ће се пружити конкретни подаци и детаљи.

Најболније је ипак, што су се сами Срби у своје време изражавали веома лепо о Стјепану Радићу, мада им је целог живота радио о глави. Сад истина нема хвалоспева о Радићу на српској страни. У емиграцији се то не може очекивати, а они у земљи имају нажалост и другог пречег посла. Но раније је било тих мишљења више.

II.

Доказа да су Срби другчије мислили о Стјепану Радићу и хвалили га има безброј, нарочито тзв. “либерални кругови” у Српству и левичари, какав је и он желео да се претставља. Ми нисмо купили те изјаве Срба, али срећом у нашој архиви има једна која потиче од једног веома угледног Србина левичара (не комуниста) из времена одмах иза Првог светског рата. Пренећу дословно што сам пре више година написао (нигде досад не објављено). Др. Риста Митковић, доцент Универзитета у Женеви, објавио је 1924, једну ванредну збирку својих есеја по женевским и југословенским новинама о приликама у нашој земљи⁽³⁾. Ту се налази и један чланак о Стјепану Радићу објављен прво у Трибин д Женев априла 1923, кад је Радић био на врхунцу своје славе и у апстиненцији према Београду.

Са доста симпатија је говорио о Радићу, али и са доста критицизма. То нећемо преносити. Један ми је став пао у очи и морам га демантовати. То није суд већ тобожња “чињеница”. Митковић пише: “За време светског рата, Радић се понова налази у затвору. Али овога пута са толиким бројем интелектуалаца, чији је једини преступ што су Срби или Хрвати. Гледајући и подносећи сва понижења, чекао је стрпљиво слом дунавске империје и триумф принципа да народи располажу сами собом . . .”

Све је то неистина. Радић није био затворен за време Првог светског рата (о њему се ради), већ је одобравао и благосиљао борбу према Србији и Српству. Затим, ниједан Хрват није био у затвору што је Хрват! То је не-

истина која граничи са блазфамијом. Ништа није било часније за време тога рата него рећи да је неко Хрват, а ништа погибелније него се испољити као Србин. Како то све стављати у исту врећу? Неистинама се не служи никаквој ствари! Радић није желео слом Аустро-Угарске монархије, као што ћемо видети из његових личних изјава, него је напротив сматрао то за највећу несрећу по Хрвате. Желео је, заиста, да “народи располажу сами собом”, уколико се хрватског народа тиче: да буде што суверенији, не признајући никаква права Србима, па чак не признајући постојање Срба у тзв. Хрватској. То је истина, све друго је лаж!

Радић не само да није био у затвору за време Првог светског рата, већ је примао плату из аустријског диспозиционог фонда и клевета Србе на све стране. Даљи наши написи имају то да докажу.

Оваквих “дезинформација”, да се послужимо савременим речником данашње Југославије, мало има у светској публицистици. Да се човек који је за читаво време Првог светског рата харангирао против Србије и био плаћени шпијун аустријски, прогласи за мученика и затвореника Аустрије, то не би служило на част ни најнижем публицисти типа Цицварића, а камо ли једном универзитетском доценту и то женевског универзитета. Тај свој напис је објавио у водећем листу француске Швајцарске, чије је уредништво имало поверења у дра Митковића. А он је обмануо и уредништво тога листа и целу светску јавност (тај лист се чита далеко ван граница Швајцарске).

Само то би био довољан разлог да се раскринка и прикаже у правој боји Стјепан Радић. А има их и више.

ПРЕДГОВОР ДРУГОМ ИЗДАЊУ

Прво издање ове расправе изашло је у едицијама “Српског Гласника” у Јужној Аустралији као уводна свеска у серији “Врли хрватски мужеви” 1972 године, и то шапирографирано. Како је цена брашури веома ниска, а наслов доста атрактиван, то је издање сасвим ускоро распродато. Умножено је било у свега 500 примерака. Та расправа се више не може добити.

Ја сам, међутим, у међувремену накупио још много података, нарочито према књизи Стијепе Кобасице о Стјепану Радићу, која ће се у даљим излагањима цитирати. А у Аустралији се пружила добра прилика да се књига изда нормалном штампом (о томе ближе у Поговору) и тако је дошло до овог другог издања у можда још мањем броју примерака.

У земљи је нешто застала хвалопојка Радићу, али се ипак с времена на време појави по неки дитирамб. Мене је импресионирала још једна околност о којој раније нисам размишљао или просто нисам мислио.

У Београду постоји Улица Стјепана Радића. То сам ту скоро читао у једној notiци Политике, где нека породица јавља да не прима посете о слави. Тада ми паде на памет да је улица Николе Пашића давно прекрштена била (мислим у улицу Нушићеву или томе слично). Тек улица Николе Пашића не постоји у Београду. Мада је Пашић био и претседник Општине београдске и претседник Српске владе у најбурнијим и најславнијим данима наше блиске прошлости. Он је био претседник Владе Краљевине Србије за време скоро целог Првог светског рата, а Стјепан Радић је интригирао и писао најстрашније памфлете против Србије. Па ипак у престоници тадашње Србије нема улице Николе П. Пашића (у Цириху, где ја сад живим и ово пишем, има бар табла на кући у којој је становао као студент Политехникума). А улица онога који је и српску владу и српски народ цело време рата грдио и отпуживао “краси” и данас Београд. То би већ био довољан разлог да се његов

став и његово држање за време Првог светског рата и уопште према Србији расветли. Све документарно како ја једино и радим.

Ја се питам шта би било кад би се у Загребу, или у коме било граду СФР Хрватске појавиле плоче с назначењем улице Николе Пашића? Оне би сваког дана биле умрљане или скидане. Само је Србин толерантан и све трпи.

СТЈЕПАН РАДИЋ ЗАДОЈЕН МЛЕКОМ АНТЕ СТАРЧЕВИЋА И УВЕК МУ ОСТАЈЕ ВЕРАН

I.

Своју политичку идеологију Стјепан Радић је почео као безкомпромисни присташа “отца домовине” Анте Старчевића. Он му је био идеал, њиме је био одушеворен и, са малим колебањима једног скроз неуравнотеженог човека, он му је у својој политичкој идеологији и политичкој акцији следовао. Никад се он није могао ослободити тога баласта, по оној Његошевој:

Ко се црним задоји ђаволом
Обешта се њему довијека.

То у пуној мери важи за Стјепана Радића и његов став према Српству.

Ја немам могућности да овде у туђини нађем сву потребну грађу за илустрацију овог држања Стјепана Радића. Али се ипак набрба поштогод сасвим поуздано и симптоматично.

Тако у монографији хрватског историчара Јосипа Хорвата о Анти Старчевићу (4) има при крају (стр. 384) једна карактеристична епизода из првих политичких корака Стјепана Радића, који је тада имао 21 годину. Она гласи:

“1892, Стјепан Радић одлази к Старчевићу да га загрије за нове идеје, нове методе борбе. Радић не слути драму старости, коју је Старчевић проживио. Старчевић, у сусрету с новим нараштајем, заборавио је јамачно своју младеначку осуду старости. Радић сам је описао тај свој сусрет са Старчевићем:

“Бијаше то у јесен г. 1892, кад је изашао први број “Хрватскога народа” (правашког тједника намијењеног пуку). Мислим да му се нитко није тако порадовао, као ја. Жељно ухватим те “новине странке права” и почнем још жељније читати. Али брзо се моја радост расплине у ништа. У уводном чланку говорило се о Европи и о баруну Рауху, у другом или трећем чланку о обзорашким

генералима, а затим о другим страначким зађевицама и препиркама, и то све оним истим изразима и онаквим слогом, како пише и “Хрватска”.

Видећи колико је туђих нехрватских ријечи, почнем их билежити црвеном оловком и за час изшарам сав лист. Хтио сам да очајам. Али моје очајање трајаше кратак час. Пограбим онако ишаран број и одем равно у Куковићеву кућу покојном Анти Старчевићу. Покуцам на врата и уђем с великим поштовањем . . .”

Старчевић је показивао мало интересовања за те примедбе Радића, а овај је покушао да се прави већи Хрват и праваш од самог “отца домовине”. Кад му је Старчевић одговорио “Што сте Ви мене дошли напастивати, што сам ја крив?”, он је (Радић) одговорио: “Опростите, да сте Ви приватни човјек, ја Вас не бих напаствовао. Али Ви сте данас признати вођа странке, којој са свом младежи спадам и ја, пак ми је зато чудно кад видим и чујем да Ви на народ гледате попут каквога Наполеона, коме су милиони људи били само потребни као каноненфутер”.

Ова епизода карактерише добро и једног и другог вођу Хрвата. Драгоцена је у толико што се Радић недвосмислено изјашњава као праваш и Старчевићанац. То је остао целог живота.

II.

Та је књига изашла у земљи и то за време блажене успомене “Бановине Хрватске”, дакле за време “диктатуре Карађорђевића”. После рата су у слободном свету и у земљи изашле такође књиге које ово потврђују и помало потенцирају. Понеку од њих треба узети за сведока.

Још 1902. је Стјепан Радић у своме листу “Дому” писао за недавну прошлост да је “права хрватска странка била странка права . . .” Он је био увек под њеном фасцинацијом. (Пренето из часописа “Савременик”, Париз, број 188/190, стр. 35).

Радић је у Сабору често пактирао са резидиума Старчевићанства, са Странком права. Једном је чак запретио у Сабору да ће се његове везе са правашима обновити и одвести до коалиције. То је било 1914, мало пред Видовдански атентат, ако сам ја добро разумео дра Богдана Кризмана, који такође у својим делима наводи

увек датуме без године, што је несумњиво дилетантизам. Он наводи како су Радићу одбили да овере избор у Лудбрегу за заступника (посланика, члана Сабора) од 28. априла, нашта је он реагирао претњом да ће опет постати праваш. Др. Кризман пише дословно (4, с. 112):

Радић се оборио на Коалицију да га је покушала уцјењивати питањем верификације његова лудбрешког мандата, рекавши и ово: "Оно што се догодило са мном, било је сурово. Зато сам ја увидио код избора, да није немогуће, да Радић нађе старе свезе, које су га гријале као праваша, да нађе свезе у оној странци права, у којој се осјећа као у својој странци. Странка права имаде сељачке изборнике, за које она ради као и наша странка. Али ви нисте знали, да у хрватском народу имаде толико снаге, да ће презревши вас, макар да не вас мрзи, створити нову коалицију, која ће послуже ваших злочина учинити, да ће овдје доћи до праведне хрватске власти".

Он отворено признаје да се у странци права "осјећа као у својој странци", говори о старим везама које су га "гријале као праваша".

Исти Кризман саопштава (наведено дело, стр. 117) да је лист "Дом" на почетку јула, обавијестио присташе Сељачке странке да се ради за слогу и споразум Сељачке странке и Странке права нарочито тако да заступници обију странака држе заједничке сједнице на којима заједнички расправљају о свим политичким стварима, о најважнијим издају и заједничке закључке . . ."

III.

Странка права је странка са чисто Старчевићевом идеологијом. Он ју је надахнуо и тако до краја одржавао. Да јој је Радић остао веран, ево још неколико података из почетка Првог светског рата.

У свом "Дому" за септембар 1914. пише Радић:

"Он није признавао да има Срба, и то не само у Хрватској, него их није признавао ни у Србији. За Србе у Хрватској писао је да су то цигани, власи и Бог зна што, који су с турског коца утекли нама. Срби су дакле, влашки намот, зрио за сикиру. Они су смет, они су још и србеж на тијелу хрватског народа".

У истом листу "Дом", број од 22. септембра 1914, објављена је честитка новом престолонаследнику Карлу. Честитку су упутили старчевићевци и "хрватска сељач-

ка странка', "Баштинику великих хрватских традиција и носиоцу нада свих народа у монархији, а напосе хрватскога народа". Обе странке, као "прави претставници хрватскога народа, исказују своју најсмернију честитку и своју најдубљу оданост . . ."

Јосип Хорват, у свом одличном есеју о Шуфлају (°, с. 209) каже: "Шуфлај је посве тачно опазио да је Радић своју сељачку републику ставио на темељ и у оквир Старчевићевог праваштва, агитујући политички са његовим паролама . . ."

ЈОШ НЕКИ ПОДАЦИ О СТЈЕПАМУ РАДИЋУ ПРЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

I.

У низу усташких књига изашлих у емиграцији, једна је од последњих по времену, али не по важности и откривењу њихових садашњих смерова, књига Матије Ковачића “Од Радића до Павелића”, изашла 1970 (5). Писац је Матија Ковачић, познати ултрахрватски публициста од пре рата, а за време рата неко време (1942—43) “главни равнатељ за промицбу НДХ”, што значи шеф пропаганде. Зато ова књига има често документаран карактер. На омоту књиге стоји за писца да је “један од посматрача и учесника у збивањима оног времена херојства, изванредне пожртвованости једног великог нараштаја, која је довела до ускрснућа хрватске државе. Као новинар и виши државни дужносник, Ковачић је имао могућност увида у многа политичка збивања иза кулиса, често непозната хрватској политичкој јавности. Ова књига успомена претставља огледало једног дијела збивања оне велике епохе, која је, нажалост, завршила трагично”. Он, дакле, слави ту епоху и жали за њом. Разуме се да жали што нису сви “Влахи” побијени. Има књига још много екстремнијих, али је и ова довољна да Србима отвори очи, ако се уопште могу још отворити. Сама књига Матије Ковачића посвећена је већим делом Радићу и има о њему много података. Из самог наслова се види да он жели приказати Анту Павелића као идејног наследника Стјепана Радића, као што су многи други, па и Радић сам, њега приказивали као следбеника Анте Старчевића. Једна нит, неискидана и неразкидљива, води од Старчевића до Павелића али она иде кроз Стјепана Радића, чија је улога овде можда пресудна.

На много места пише Ковачић о Радићу, али ћемо ми само мали део пренети. Прво о општој линији Радићеве политике на страни 22 у одељку под насловом: “Стјепан Радић ступа на површину”. Тамо стоји:

“О Стјепану Радићу, без сумње најјачој нашој политичкој личности XX стољећа, постоје различита, па и опречна мишљења. Сви праведни проматрачи ипак се слажу у једноме: Хрватска повијест не позна политичара, чији је утјецај на хрватски живот и политички одгој народа био ни приближно толик, као утјецај овог сина горње Посавине. Необична дјелотворна снага, беспримјеран организатор, недостижан пучки говорник и вјерни тумач народне душе. Ове четири врлине учинише од њега, у сурадњи с братом му Антуном, стваратељем трећег, највећег, народног препорода. Од Хрватске, заступане по политички танком грађанском слоју, Стјепан Радић ствара нову, модерну Хрватску, судбину које преузима у своје руке цијели народ. Илирски препород као и улога, што ју је у буђењу народне свијести извршио Анте Старчевић, успоређени с дјелом Стјепана и Антуна Радића, остају засјењени, премда су оба покрета у замашној мјери створила предувјета Хрватском сељачком покрету. Има политичких писаца, који се труде, каткада и без злобне намјере, да Стјепана Радића прикажу као личност без сигурне и сталне политичке линије гледом на главна питања народног живота. Цитирају његове изговорене и писане ријечи, док је још био млад, те његове изјаве, када је већ имао неко значење у хрватском животу, а Стјепан Радић је говорио и писао током свог живота више од било којег савременика. При томе ти писци не износе поводе тих изјава у збивањима онога доба. Најмање праведни, заправо кривотворитељи главних политичких циљева Стјепана Радића, свакако су они, који њега настоје приказати као да је било када озбиљно желио повезивање Хрватске и Србије у заједничку државу. Од младих дана оба су Радића носиоци оних истих мисли и циљева, који су давали значај науци Анте Старчевића. И за Стјепана Радића биле су светиња двије истине: хрватски народ је државни и политички народ с тисућљетном предајом, и Хрватска има бити сувереном државом”.

II.

Сад један опис страног аутора из доба пре Првог светског рата, који свакако није а priori био противник Радића, а који је у то доба пратио догађаје и збивања у нашим крајевима можда више него иједан странац, и

несумњиво о њима писао компетентније од ма кога другог.

У паришком часопису "Савременик" изашао је 1963. године подужи напис чешког "списоватеља" и једног од најбољих страних познавалаца прилика код нас Франциска Хлавачка; изашао је у два двоброја под насловом "Портрет једне генерације", а поднасловом "С. Радић, Прибићевић, Вч Вилдер" (34). Нажалост не стоји одакле је то прештампано, нити кад је први пут изашло итсл. Тиме часопис не добија на важности. Али ми можемо само пренети шта ту нађемо, верујући да је тачно изнето како је Хавличек писао. Пренећемо само ставове о Радићу и то карактеристичне за појаву коју обележавамо, а то је мањи део написа о њему. Догађаји које Хлавачек претреса спадају баш у почетак XX века.

Ту долази и "Мајски преврат 1903 у Београду", тј. долазак на престо краља Петра и пуна демократизација Србије са националном еуфоријом. Каже како су га и Срби и Хрвати свуда одушевљено поздравили, да онда настави:

"Али ко није показивао нарочитог одушевљења над овим историјским догађајем био је — Стјепан Радић . . . Он се плашио сувише великог утицаја нове демократске Србије на народ у Хрватској".

Тада се појавише демонстрације у Хрватској против бана Куена и народ се био усталасао. И ту је Радић био с оне стране плота. Хавличек пише:

"Радић није одушевљено поздравио побуне од год. 1903, јер су почеле личити на револуцију, коју је он, некадашњи револуционар а садашњи пацифист, осуђивао. Он то није могао чинити јавно, него је својом стилистичком еквилибристиком желео те догађаје да прикаже као борбу за "законите циљеве". Све то, почевши са његовом пропагандом идеје о хабсбуршкој Подунавској федерацији у "Хрватској Мисли", доводило га је до сукоба са напредњацима, који су с њим разговарали о томе како да се нађе база за даљње суделовање људи који су сарађивали готово десет година".

"У мајском броју 'Хрватска Мисли' већ полемисе са напредњачким друговима и каже: "Нашој је интелигенцији без разлике странака и звања страх пред народом ушао у кости као некада хрватском племству и великашима (Такво генерално осуђивање интелигенције било је у потпуној опреци с оним што је Радић написао

годину дана раније у “Сл. Прегледу” (6). “Нови напредњачки лист ‘Покрет’ је одмах насрнуо на Радића, да ‘на сву силу хоће да наједном јаз између сељака и капута-ша повећа . . . јер треба сељачку странку без господe.”

Тако се Радић сам одцепио од напредне струје чији је био зачетник деведесетих година, јер није подносио критику својих фантастичних планова од стране својих дотадашњих другова; није у својој замишљеној странци хтео њих, него само људе који ће га слепо слушати и следити — хтео је једноставно да буде апсолутни господар своје странке . . . (Примедба: Хрватска Мисао је била лист Радићев, а Покрет лист Већеслава Вилдера и напредних струја међу Хрватима, које су биле српски расположене).

Даље пише Франћишек Хлавачек:

“Стјефан Радић је додуше неколико дана раније објавио својим најближим пријатељима програм нове “Хрватске пучке сељачке странке”, а нешто доцније се састао проширени одбор странке, који је дао отштампати њен програм, али је до конституисања странке дошло тек у септембру 1905. Странка је упутила проглас на све хрватске, српске и словеначке странке позивајући их на сарадњу — “у духу свесловенске политике”, са циљем да би се створила “неутрална хабсбуршка монархија у облику Подунавске федерације”. Дакле — аустро-славизам, верност Хабсбурговцима, подела југословенских земаља у четири државе — постао је програм нове Радићеве сељачке, пацифистичке странке. Његов стари програм југословенског државног уједињења био је напуштен. Он је одбацио идеје, које је кроз десет година пропагирао и за које је придобио “генерацију 1895”. Али та је генерација остала на окупу и тим идејама верна, и са новим нараштајем и старијим симпатизерима. Устрајала је у борби и против Пеште и против Беча. Напредњаци су гледали према Београду, Радић према Бечу, који га је дао раније двапут — протерати из Аустрије, ради његовог ранијег антиаустријанства. Сад је ступио на бечку линију, поклонио се Хабсбурговцима, те је остао њихов обожаватељ и поштовалац све до пред свршетак светског рата, и служио је њиховим интересима против Србије и против интереса осталих словенских народа на такав начин да би га било могуће назвати сервилним.

Радић је дакле од то доба, премда је организовао и

водио “пучку” (што би имало значити: демократску) политику, пливао у реакционарним водама. У складу с тиме је био и његов став према руској демократској револуцији од 1905, коју је осуђивао, те је заговарао стари руски апсолутизам”.

У монографији Хлавачека стоји даље у одељку “Већеслав Вилдер” (стр. 44) још и ово (не знам да ли је то оригинално од Хлавачека или додаток редакције):

“Наде напредњака да се са догађајима у Србији приближава могућност југословенског уједињења, биле су у супротности са Радићевим плановима неке “нове” федеративне Аустро-Угарске. То је питање сада, када су Радић и напредњаци били ослобођени, постало наједанпут актуелно. Радић (који о своме плану у Хрватској није ништа говорио) покушавао је да у “Хрватској Мисли” објави поједина поглавља своје чешке књиге о тој хабсбуршкој “Подунавској федерацији”. Трзавице које су настале поводом тога и разне друге несугласице, довеле су до иступања напредњака из “Хрватске Мисли”, остављајући је самоме Радићу (коју је, како пише у својој аутобиографији, “испуњавао готово сам”). Напредњаци су покренули свој нови лист, недељни лист “Покрет”, (који је од год. 1905 претворен у дневник), чији је главни уредник постао Већеслав Вилдер. Уређивао га је све до јесени 1915, када је лист указом бана Шкерлеца остављен, јер је Вилдер одлучно одбио захтев, да у листу поздрави улаз бугарски у рат противу Србије на страни Аустро-Угарске и Немачке. (Радић је у то време служио покорно протусрпској политици ових држава)”.

III.

Ове ставове Хлавичка о Радићу делом је пренео, а делом проконтролисао у Канадском Србобрану ђенерал Павле Гр. Павловић⁽²³⁾. Признајем лојално да сам преко њега дознао за ове написе у паришком “Савременику”. Ђен. Павловић закључује своја излагања констатацијом да је, за разлику од хрватских напредњака, Радић био оријентисан “према Бечу, поклонио се Хабсбурговцима и остао њихов обожаваатељ и поштовалац све до пред свршетак рата, служећи њиховим интересима против Србије и против интереса осталих словенских народа на такав начин, да би га било могуће назвати сервилним.

Премда је организовао и водио “пучку” странку, што би имало да значи “демократску” политику, Радић је пливао у реакционарним водама. У складу с тим био је и његов став према руској револуцији 1905. год., коју је осуђивао и пропагирао стари руски апсолутизам.

И, прочитавши ово, сада је јасан и његов поступак у Југославији, где је “у тешким приликама” био проповедао републику, затим узвикнуо “Живео Краљ”, те му био и министар, да опет окрене ћурак републикански, забравивши што је и сам узвикнуо: “Сад остаје само Краљ и народ” у јануару 1929. године”.

О Радићу је издао једну монографију познати хрватски публициста Милан Марјановић (1879—1955) и то неколико година после Радићеве смрти⁽³⁵⁾. Ја нажалост нисам могао да набавим ту књигу, па ћу само цитирати неке ставове према паришком “Савременику”⁽³⁴⁾. Тиче се Радићеве политике после образовања Хрватско-српске коалиције. Тамо стоји:

О Радићевом ставу према коалицији пише Марјановић (на стр. 77): “Стјепан Радић није био у комбинацији. Није могао да одржи ‘склад разноликости’ и нашао је да треба основати засебну сељачку странку. Он је остао изван и стао је против оне коалиције због гледишта о сељаштву и сељачком основу политике, као и због разлике између своје прешироке ‘словенске политике’, и уже и конкретне ‘југословенске политике’ његових другова водећих елемената ове коалиције”. На стр. 83 пише даље: “Ова преореијентација је путеве хрватских и српских самосталних другова и путеве браће Радића и Њиховог ужег круга посве раскрстила”. На стр. 84 Марјановић закључује, да је политика Радићева стављала “мост Беча на Балкан”, дочим су његови садашњи противници хтели поставити запреку томе продирању и тражили су у “слому хабсбуршке монархије предуслов слободe и уједињења народа”. “Оним првим правцем су полазили старији конзервативнији патриоти, затим клерикални елементи, а најпосле и највише др. Јосип Франк и његови људи (а додајмо и Стјепан Радић) . . . “Оним другим правцем . . . младоправашки елементи у Далмацији (Трумбић, Смодлака и Супило) и напредњаци у Загребу”. На стр. 86: “Стјепан Радић је са новом ‘сељачком странком’ устао са највећом горчином и жестином против читавог тога новог курса нарочито против саме Ријечке резолуције као ‘народне издаје’. А други нај-

већи противник коалције, др. Јосип Франк, (са којим је Радић ускоро започео колаборацију, која је трајала и за време рата, кад су обојица били на страни Аустрије и Хабсбурговаца), почео је против твораца Ријечке резолуцију денунцијаторску кампању због “велеиздаје”, и настављао је са денунцијацијама нарочито напредњака и за време рата . . .”

После сам набавио књигу Милана Марјановића, која је штампана ћирилицом у једној збирци Станоја Станојевића, ⁴³⁾ и која је писана са симпатијом за Радића. Ипак има ставова који се могу накнадно овде уметнути. У овај одељак само толико:

Стр. 31: Приликом (треће по реду) посете краља Франца Јосифа Загребу 1895. године скидане су и баца-не упоредо “мађарске и српске заставе извешене на неким зградама, а нарочито на српској црквеној општини”.

Јер “код Хрвата све више превлађиваше праваштво са теоријом да у Хрватској може бити само Хрвата, да су Срби само у Србији, а у Хрватској само ‘православни Хрвати’. И због Босне је долазило до сукоба између Срба и Хрвата још од времена окупације као и због борби у самој Босни”.

У тим демонстрацијама против српских застава и српских борба за Босну учествовао је и Стјепан Радић.

ДРЖАВНОПРАВНИ ПРОЈЕКТИ СТЈЕПАНА РАДИЋА (О ЗАЈЕДНИЦИ СА СРБИМА)

Стјепан Радић није никад био, то је тачно, за прикључење Хрватске Србији, или чак за њихово сједињење, али је он био за њихов заједнички живот под егидом Загребачке и под вођством Хрвата.

Тако пише професор у Љубљани и комуниста Фран Цвигер (⁶, с. 144) како је Стјепан Радић основао 1905. странку хрватских сељака са програмом који је објавио још 1902. на чешком језику (⁷) у којој предвиђа “преображај Монархије у федерацију од пет јединица, од којих би једна била Хрватска, око које би се сакупиле све јужнословенске земље Монархије”.

Срба би ту било колико и Хрвата ако не и више, али за њих не предвиђа Радић никаква национална права. Они би били само прирепак Хрвата. Разуме се да би њихов положај био несравњиво гори него Хрвата у Краљевини СХС и у Југославији. Срби би своје име уопште изгубили, и то у корист Хрвата. То њему изгледа сасвим природно!

Ово смо нашли, као што рекосмо, у скорашњој књизи Словенца немачког порекла, а то исто потврђује један Немац из Чешке, који је такође књигу Радићеву у оригиналу читао. И ако су истоветне вести, треба их, можда баш због тога, обе пренети.

Стјепан Радић није признавао Србе у “хрватским пределима”, у које је рачунао и Босну са Херцеговином. Уколико им је некад признавао екзистенцију, он их је политички игнорисао. То је исто чинио и са Словенцима.

Радић их је барем почетком овог века, сматрао “Планинским Хрватима” (у томе је он имао подршку многих других хрватских интелектуалаца).

Стјепан Радић је издао у Прагу на чешком језику 1902. године једну књигу под насловом “Словенска политика у Хабсбуршкој монархији”, где тражи преуређење државе у пет делова: Чешку, Галицију, Маџарску, Хрватску са словеначким деловима, и Алписку Немачку.

Дакле, анексија Словенаца под именом Хрвата, а игнорисање Срба.

То констатује Аустријанац (чешки Немац) Алфред Фишел у књизи издатој после Првог светског рата (8, с. 453).

Своју фиксну идеју о великој Хрватској и потчињености свих Јужних Словена Хрватској, Стјепан Радић је заступао још много пута, кадгод му се дала за то прилика, тезу о прикупљању свих јужних Словена под егиду Загреба. Тако, на саборској седници од 12 марта 1914, Радић узима реч и изјављује:

“ . . . Сигурно се нећемо ујединити у краљевину Србију, нити у Босну. Ујединити се хоћемо, и ова монархија не трпи нових формама . . .

. . . За Црну Гору има сијасет докумената да је то некада био саставни дио Хрватске . . .

. . . Сад смо хтели на Србију. Ја сам доказао да је Мачва у сјеверном дјелу Србије била некада бановина Хрватска, да је Карловачким Миром један дио Србије био дошао под Монархију. Још сам навео да је Бугарска имала један дио Сријема.

После ових “историјских” тврђења, Радићева неуравнотеженост изазива смех код присутних. Он, наједном, вришти: “Ја се чудим да код нас има јоште толико поноса и свјезине, да нисмо постали животиње. Све што је год глупо код Шваба, ми смо попримили!”

И после ће он много пута заступати исту тезу о сједињењу свих јужних Словена под хрватским вођством или чак у оквиру (“унутар”) Хрватске.

То доказује и следећи пасус из његовог говора од 18 новембра 1916:

“Ми смо средиште за Југославију и то културно, господарско и политичко, и то последицом овога рата који је од Србије учинио пустош. Ми смо Славени, и то Аустро-Славени . . . Ја сам славенски централиста, јер чим је човјек за хабзбуршку династију онда је славенски централиста . . .”

Много одређеније и јасније — о томе шта је Југославија и како је он замишља — да је Радић у интерпелацији у сабору, 18. јуна 1917. године, кад је већ свима јасно да је Србија победник, да рат, иако је причинио огромне штете, ипак Србију није уништио, није “учинио пустош од ње”. Ево те интерпелације:

1. Увиђа ли г. бан да смо ми Хрвати . . . по свом вред-

носном и културном знаменовању не само остали државна и народна матица него смо логичким посљедицама свјетског рата постали управо жариштем међународне политике монархије?

2. Признаје ли г. бан свеопћи захтјев да се Словенци, Хрвати и Срби монархије решењем хрватског државног права на основу опће признатог права самоодређења народа, у границама ове државе уједине у јединствену хрватску државу?

3. Држи ли г. бан да треба . . . поднети Њ. Величанству предлог о апсолутној потреби уједињења свих Словенаца, Хрвата и Срба монархије у њеним границама?

Ако би нас други хтјели издати, ми се сами нећемо издати. Овдје може бити само држава хрватска”.

Све је ово скупио и пренео Стијепо Кобасица у својој књизи о Стјепану Радићу ⁽³⁷⁾, а ја посредно преко цитата те књиге у Српској Борби у пролеће 1974. из пера Славољуба Тодоровића ⁽³⁸⁾.

После сам нашао код Богдана Кризмана још детаљнији текст те интерпелације, али не сматрам потребним да га допуњујем. Само ћу навести крај излагања Кризманових ⁽⁴⁴⁾, стр. 136):

“Образлажући своју интерпелацију, Радић је рекао и ово: “Ако се рат сврши без већих, а можда и без икаквих територијалних промјена, земље, које наставају Словенци, Срби и Хрвати, бит ће краљевина Хрватска. Ако се рат сврши са потпуном промјеном државних граница, што је немогуће, онда може доћи до Југославије, али Југославије, гдје би имали бити сви Југославени, Бугари, Срби и Хрвати. Гдје ће бити Србија, то ми право не знамо, али да ће бити јача и већа, него што је била, то је стално. Али не ће бити уз слободну Бугарску и слободну Србију овдје код нас ричет, који би се звао Југославија. То би била бесмислица и неправда са хрватскога гледишта, то би била немогућност, било би издајство. Ако би нас други хтјели издати, ми се сами не смијемо издати. Овдје може бити само држава хрватска, док постоји монархија, а ми ћемо ју скрајним силама чувати”.

Радић није био, бар доцније, против заједнице са Србима, али је он био за потчињење, потпуну субординацију Срба Хрватима, Словенаца још више уколико им је уопште признавао самосталну екзистенцију. Цитирани његови говори (и списи) то несумњиво потврђују.

СТЈЕПАН РАДИЋ ПРЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА КАО ПЛАЋЕНИ АГЕНТ БЕЧА

Набавио сам књигу “Хрватска и паноптикум” која је изашла 1965. у Загребу а чији је писац познати њихов историчар Јосип Хорват (рођен 1896. у околини Осијека). То је у ствари збирка есеја — портрета о петорици истакнутих хрватских политичких или културних личности, и то о Хугу Михаловићу, Винку Кришковићу, Владимиру Луначеку, Миливоју Дежману и Милану Шуфлају.

Морам рећи да ме књига врло много и врло пријатно изненадила. Писац је првокласни есејиста (деценијама уредник најбољих загребачких листова), веома ерудитиван, хрватски-националан али без националне загрижљивости, миран, сталожен, са одличним језиком (писац је Шлаваонац!) Ја сам уживао у његовој књизи (тим пре што многе књиге наручим из земље које ме разочаравају у сваком погледу и сматрам њихову цену као бачен новац), и ја сам је богато ексцерпирео.

Овде ћу саопштити шта је писац казао о Стјепану Радићу, неоспорном вођи хрватског народа првих десет година Југославије. О њему није написао посебан есеј, али га се дотакао у многим есејима у вези личности које у њима примарно илуструје. Суд о Радићу није нимало повољан, али пошто га је дао један неспорни и интегри Хрват, мислим да је корисно да се он пренесе и српској јавности. Ту има и познатих али и непознатих података из живота овог чудног народног вође, има карактеристика неочекиваних. Оно што је и мене управо збунило да сам једва дошао себи, то је, да је Стипица Радић био деценијама плаћени агент Беча! Не само агент, већ плаћени агент, коме се новац кришом слао, преко Љубљане и највернијих Аустријанаца у њој.

Та је околност запрепастила мене, а запрепастиће веома вероватно и читаоце овог написа, па ћу зато њој посветити већу пажњу и држати се строго текста Хорватовог, да ми се не би замерило да мењам шта.

У есеју о Кришковићу у коме тврди да проф. Кришковић није био србофоб (каким сам га и ја сматрао), он пише о Стјепану Радићу (9, с. 70):

“ . . . Још је једну згоду свога вицебанства спомињао Кришковић као “најнеугоднији доживљај”. Након Мајске декларације вођа Хрватске пучке сељачке странке Стјепан Радић, дотад гласати аустријски патриот, нагло се радикализовао, кликнувши коначно у сабору: “Доље Аустрија!” Неколико дана касније предсједништво аустријске владе телефонски је замолило бана нека Радића позове на одговорност; у Бечу не схваћају Радића, коначно годинама прима новчану потпору из поверљивог фонда за увјет да се залаже за политику династије. Бан Михаловић лично није марио Радића па је ствар повјерио Кришковићу. Радић се испричао да га је темпераменат занео и да ће ствар поправити на наредној сједници. На наредним је сједницама Радић поновио своје протуаустријске и протудинастијске испаде. Аустрија је тада била на издисају. Да је Радић примао субвенције из Беча још од године Ријечке резолуције, то у Загребу није било никоме познато; ни “земалској влади”, јер је коначно био своје врсте акт противан систему дуализма, недопуштиво мијешање и роварење. Зато се субвенција исплаћивала преко Љубљане (преко дра Шуштерчича, вође аустрофилских клерикалаца). Антипатију према Радићу није Кришковић тајио ни касније. Радићев се поступак није слагао с његовим етичким мјерилом . . . ”

У есеју о Дежману Јосип Хорват пише (9, с. 159):

“ . . . Дежман и Радић били су знанци још из гимназије, у Хрватској странци права истомишљеници, од Ријечке резолуције редовно противници. Били су посве опречни темпераменти. Дежман је знао да је Радић био на бечком диспозиционом фонду па је то појачало лично нерасположење. Уз то га је Радић иритирао својим манирима (и приватним и политичким); био је након рата први који се није држао уобичајених “правила игре” у односима. У склопу “Заједнице” био је Дежман још приправан кооперирати с Радићем (с франковцима ни у теорији), но поднипошто признавати му апсолутистичку ауторитативност, а понајмање слиједити његову кривудава линију. Глупошћу и плитком, неискреном демагогијом сматрао је Радићево републиканство, а монархију неминовном стварношћу у тадашњој и југословенској и

европској констелацији. За њега је јуриш на монархију био због тога јалов и штетан, сувишно заоштравање кризе. Већ као носилац “Обзорних” традиција није то могао прихватити.

Поред све начитаности и знања Радић је политички био наивник, а кад је постао чувен и моћан, наивност се претворила у грандоманију па је разлаз између њих био неминован. Морао се раскртити и са заједничарима. Онда је одахнуо. Заложиио се за тзв. споразум, увјерен да долази смирење”.

Опонирати Радићу онда није било популарно и без обзира на анатему “искључења из редова хрватског народа”, како је гласила формула . . .

То заиста звучи као нешто нечувено, баснословно, бар за нас који смо “доживели” Радића и сматрали га као неспорног вођу хрватског народа. До тада је он био бедник: плаћени агенат из диспозиционог фонда бечке камариле, и то бар пуних 13 година. (Ријечка резолуција је прокламована 1905, а Радић је примао своје сребрњаке све до пропасти Аустро-Угарске у јесен 1918).

Он је био агенат и шпијун бечких владајућих кругова. Можда је био против Пеште али није против Беча. Но кад је и Бечу запретила опасност, кад се љуљала његова државна зграда, Радић је пресалдумио: примао је паре и тада, али је кликтао против Аустрије. Ова га је преко бана и подбана упозоравала: Пази шта говориш, ти си плаћени агент; ти си код нас “унајмљен, ти си плаћени слуга”. Радић није “смогао” што Хрвати кажу да ни толико поштења сакупи да не вређа пародавца кад не сматра опортуним већ да му служи (али новац од њега прима и даље).

Ето, то је карактеристика Стјепана Радића, то је био неоспорни вођ хрватског народа пуну деценију. За даљу карактеристику те личности неће бити на одмет ни остали наводи Јосипа Хорвата. Они неће тако сензационално деловати, али ће расветлити многу заборављену или недовољно познату околност. У есеју о Шуфлају Јосип Хорват пише (9, с. 198):

“У неђељу 28.11.1920, извршени су избори за конституанту. У хрватском подручју први пут на темељу опћег права гласа и посве слободно. Открили су посве нов омјер друштвених политичких снага. У прах су сатрте старе грађанске странке, као најјача је искрсла Радићева Хрватска сељачка пучка странка. На саборским

изборима 1913. године извојевала је свега 3 мандата, 1920. године 50, скупивши 230.590 гласова. Резултат је одговарао тадашњој социјалној структури земље. Грађански је елемент био на чуду а то говори колико је био кратковидан због своје самосвијести: Радић је био у заговору, странка није имала иза себе неку штампу, агитација јој је била безгласна, чак невидљива, па ипак толики успјех!

Радићева је побједа, након првог изненађења, будила бриге и страх. Власт је и у Београду и у Загребу вјеровала у опасност “хабсбуршке рестаурације”. Тек 1921, кад су пучеви Карла Хабсбуршког прошли без одјека у Хрватској, увидјели су да је то била имагинарна опасност, да су хистерично прецијенили. Али након избора се комбинирало да ће Радић сад одмах прогласити републику, да ће га подупријети емигрантске банде уз помоћ хабсбуршких монархиста и аристократске реакције у Мађарској и да се земља налази пред грађанским ратом. Није узето у рачун да су франковци на изборима претрпјели посемашњи пораз, да су емигранти уистину без средстава и потпоре с било које стране па нису искористили ни сељачку буну 1920, насталу због жигосања стоке — мјере проведене на прецац и неспретно . . .”

На страни 213 исте књиге, у истом есеју, пише Јосип Хорват:

“Шуфлај је ухапшен три дана након прве Радићеве побједе. Кад је пуштен, Радић је почео искључивати праваше из Хрватског блока, маневрирати да изнуди нове изборе, па је заиста 18.3.1923, порастао, од 230.590 гласова и 50 мандата на 473.739 гласова и 70 мандата. Тако је стекао легитимацију “вође хрватског народа” и постао предводник протуцентралистичке политике. Отад влада политичком позорницом у земљи, с јаким одразима у међународном збивању. Нитко не може бити према њему равнодушан. Ни противници, ни они који покушавају критички оцјењивати његову појаву и потезе. Критику ушуткавају изборни резултати, крцати свима могућностима. Пролазно даје Радић печат свачијем мишљењу. И Шуфлајеву.

Хисторија ће једва моћи реконструирати феномен Радић на темељу архивске грађе, његових списа, стенограма говора, извјештаја с безбројних скупштина. Тако хербариј казује мало или ништа о живој боји, мирису билине. Тај човјек неутледне комичне вањштине, с хи-

поманичном визионарношћу Дон Кинхота, енциклопедијски ерудит без труна рационалности, хипнотично је дјеловао на слушатеље у уском кругу, као и на масовним скупштинама. Можда је најснажније дјеловао дочаравајући неочекиване перспективе у вртоглавом ритму приказајући остваривима вјечне комплексе жеља и снова колектива. У ватромету ријечи, метафорама пучког језика редовно би замаглио своју темељну мисао: заједништво Јужних Славена као предувјет остварења класне сељачке државе, како ју је он замислио. На скупштинама масе нису могле слиједити говор већ због тога што је говорио размјерно тихо, чули би га тек најближи, а масе су реагирале по њиховом одобравању. Његове су се мисли више преносиле од уста до уста него штампаним словом.

Отад у двије године кондензирали су се догађаји којима је вијугаве смјерове давао Радић. Потресали су све, више емотивно него рационално, будући увјек изнова ишчекивање сигурног славодобића. Непоколебиво свијет вјерује у непогрешивост Радићева вођства и онда кад потезе неразумљиве потезе који су у опреци с вјеровањем маса у Хрватску републику, као напр. кад је одлучно отклонио идеју “ампутације”, склопио блок антицентралиста с Давидовићем, Корошцем и Спахом и истодобно пактирао с радикалима (Марков протокол) да то након неколико дана разбије говором на Боронгајској скупштини. Неисцрпљив му је психолошки капитал повјерења кад одлази у иностранство па из Лондона шаље апостолске посланице које вјерници примају као навјештеће непосредног остварења свих жеља. Из Лондона путује у Беч па у Москву одакле јавља да је ХРСС приступила “зеленој интернационали” (која у ствари није постојала) те се враћа у домовину као побједник који је за Хрватску придобио потпору читаве Европе, западне и источне. Кривудава су ходочашћа довела до владе Пашић-Прибићевић, до примјене “Обзнане”, закона о заштити државе на ХРСС. Шапат иде да је Радић поново у иностранству, док није 6.1.1925, полиција извукла Радића из “рупе” наивног склоништа у Сељачком дому и одвела га у затвор. И још је увијек Радић у народу задржао позицију, чак је на изборима 8.2. порастао број његових гласача за неких 60.000 гласова. Дотад је Радић у затвору увијек ојачао. Овај пут је клонуо. Није издржао пад својих апстракција. Капитулирао је без

увјета: признао монархију и Видовдански устав. Капитулација је названа споразумом. Изгубљена је четири-годишња борба с повременим револуционарним акцентима. Оставила је дезоријентацију и деморализацију, углавном код интелектуалаца. Тешко је било прихватити стање које је још јуче било жигосано као затор народне будућности. Масе су сељака остале уз Радића, још је увијек дјеловао његов флуид, а коначно није ни било неке алтернативе . . .

Међународна је политика годинама била упориште Радићевих комбинација. Била је то нека ментална баштина и првотног старчевићанства и обзора, кад су се и озбиљни политички људи у беспућу аустријском и нагодбеном заносили вјером у неку европску катаклизму која ће ослободити и Хрватску. Шуфлај је у својим чланцима покушао, каткада отворено, каткада увијено, коригирати Радићеве предоцбе о међународном положају . . . Шуфлај је посве тачно опазио да је Радић своју сељачку републику ставио на темељ и у оквир Старчевићева праваштва, агитирајући политички с његовим паролама. О Радићеву социјалном програму није проговорио. Сам је био начисту о значају и замашају индустријске револуције више него Радић који је планирао своју сељачку државу као неки политички и социјални резерват, ограђен од утјецаја свјетске индустријализације, можда озбиљно вјерујући да га може отклонити и да је могућа изолирана стагнација . . .”

Као што се види, сам др Милан Шуфлај, великохрват мацарског порекла, тврдио је да је Радић продужио стопама Анте Старчевића, да је дејствовао “на његовом темељу и у његовом оквиру”, чак се служио и његовим паролама. Наши Југословени то неће никад да признају и добро је увек то понављати, специјално кад се нађу сведоци као што је др Милан Шуфлај.

РАДИЋ ТРИЈУМФУЈЕ ЗБОГ АНЕКСИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ АУСТРИЈИ

Пошто је моја брошура о Радићу већ била изишла, дознао сам да је **Стијепо Кобасица**, познати српски новинар и уредник Српске Ријечи у Сарајеву, иначе Дубровчанин католичке вере, заједно са својом браћом један од најватренијих носилаца српске мисли у Далмацији (поближе о њима у мојој књизи *Католички Срби*, Торонто 1963), издао био још 1924. књигу “*Стјепан Радић за време анексије и ратова*”⁽³⁷⁾, у којој су директно пренети његови говори и чланци из тога доба. Ја то нисам имао, али је то већ на српском објављено и онај који се буде ближе бавио са активношћу овога камелеона али сталног и безграничног мрзитеља Срба имаће то на располагању. Међутим, у нашој брошури има доста података потпуно непознатих Србима. Ипак ћемо накнадно пренети и неке податке из књиге пок. **Стијепана Кобасице**, дугогодишњег народног посланика до шестојануарског режима, и то према преносима из те књиге у “*Српској Борби*” у Чикагу из пера **Славољуба Д. Тодоровића** под насловом “*Порекло и узроци хрватских злочина*”. Ти су чланци излазили од 13. априла 1974. надаље⁽³⁸⁾. Разуме се да се моја брошура ни једном речју не спомиње. Тај лист уопште не признаје да је ишта изашло у корист Српства у емиграцији што не потиче из пера браће **Драшковића**. Ја лојално признајем свакоме ко је нешто рекао или изнео пре мене.

Ево само неколико **Радићевих** енунцијација непосредно по **Анексији Босне**.

У свом листу “*Дом*” од 14. октобра 1908. пише **Радић** триумфално:

“Што се већ одавно могло за стално очекивати, то се седмог листопада догодило: Босна и Херцеговина спада тога дана нашој царевини, исто тако као што спада к њој и наша Краљевина Хрватска . . . Сад су сви ти премудри политичари изваи себе кад виде да је цар и краљ **Фрањо Јосип I** сам својом вољом протегнуо владар-

ско своје право и наследни ред свога дома такођер и на Босну и Херцеговину . . . Осим старога хрватскога права имаде данас Хрватска и велико право тиме што је у борбама у Босни изгинуло највише њезиних синова. Србија је сада збиља увидјела да се у ту ствар нема пачати . . .”

У истом органу Радићеве породице и Радићеве странке, тада потпуно безначајне, писао је Стјепан Радић 28. октобра 1908:

“Сва је Србија у грозници те су и први српски државници изгубили сваки разбор”.

“Србија, заједно с владом и својим тужним Петром, није кадра предузимати никакве јуначке и поштене мјере, јер је посве запуштена и осрамоћена. Сваки тај подхват морала би наша монархија најенергичније угушити, те једном за свагда тој раси бизантинској запечатити уста, која је окужила и разтовала својом пропагандом . . . Срби сањају о некаквим компензацијама! Не звучи ли та ријеч компензација као некаква крвава иронија? Шта је Србија изгубила? Управо ништа. Та Босна није њезина земља. Босна и Херцеговина припадају краљу хрватскоме који има права на ове земље . . .”

У листу “Хрватско Право” (1908), он пише следеће:

“Велика жалост. Две Хрватске провинције припојене су монархији. У Београду су бијесни и ражалошћени ради тога, јер су им сада измакле за увијек ове двије лијепе хрватске покрајине. Када би те двије земље биле припојене Србији . . . Срби би се радовали ради Србије, којој су записали своју грешну душу, а на штету Хрватске. Али одушевљење које влада у хрватским градовима Босне и Херцеговине најбољим је доказом да ми имамо право да се веселимо анексијом, па макар сви Срби попуцали од јада што ове покрајине нису припале Србији!

Након анексије Босне и Херцеговине читавим се свијетом проносио усклик: Србија иде у рат! Кукавна Србија. Њезина је дечурлија викала за рат, а није оборужана ни пушкама. Док је млађарија викала рат, рат, рат!, дотле су српског ратног министра ломили желудачни грчеви од саме помисли у каквом се стању налази српска ратна снага . . . Биједна Србија . . .

Босна је у оквиру Хабсбуршке династије. Отета је дакле Србији.

Српство, коме прије педесет година није било трага

у нашој земљи, сада има много присташа вољних да га унаприједи . . .

Српство, то није само политички, него је и против-католички програм. Оно хоће да разори католичанство и муслиманство.

Данас је Босна јабука за коју се отимљу Срби. Међутим, промијениле су се прилике на хрватској страни.

Док је Србија била подложена турској власти, нико се није отимао за тим именом, па се ни Црногорци нијесу осјећали Србима.

Морамо се борити проти Србије. Најбоља и најјача нам је савезница хабсбуршка династија, коју смо у великој згоди на хрватско пријестоље поставили.

Краљ Фрањо Јосип протегнуо је своја суверенитетна права на Босну и Херцеговину. Учинио је то моћном својом ријечи, која почива на два милијуна бајунета.

Цио свјет пристао је на то. Тамо у Београду обузео је цијели народ неки очајни фанатизам. Вјероватно је да до таквог лудог рата неће доћи, али ипак Србија остаје једини такмац хабсбуршкој суверености над Босном и Херцеговином. Али Босна мора остати под жезлом хабсбуршким, како би увијек била хрватска.

Српскога државнога права не има на подручју хрватских земаља, зато не може бити ни политичког српског народа. Све је пучанство само хрватско и само тај је државотворни фактор. Поставши политички Хрватима, не губе ништа а вјерски добијају, јер постају чланови једног снажног народа, који ће у оквиру хабсбуршке монархије постати једнакоправни чинбеник с Њемцима и Мађарима.

Непрестанце нам се приповједа о слози са Србима. Људи и не размишљају о домашају српских тежњи и не маре да је лажна наука која православно пучанство у хрватским земљама проглашује Србима. Не смију се заборавити да славосрба у Хрватској збиља имаде једва 20.000 које је створила пропаганда”.

У “Дом”-у за 18 новембар 1908, Радић упућује честитку Фрањи Јосипу поводом “шестдесетгодишњице презнаменитог владања”, у њој пише:

“Велика јавна скупштина некадањих граничара, одржана 15 студенога 1908 у стродревној Чазми, с непоколебљивом баштињеном хрватском вјерношћу прејасноме царскоме дому аустријском, најоданије честита Вашем Величанству шесдесетгодишњицу презнаменитог влада-

ња и најсмерније захваљује за превишњу одлуку којом се Босна и Херцеговина ставља под врховништво царске куће аустријске. Живјео хрватски краљ! Живјела хрватска Босна!”

Сазвавши преко новина “сједницу главног одбора”, он и са те сједнице шаље “брзојав” Фрањи Јосипу. Тај брзојав је, како јавља “Дом” од 9 децембра 1908. “. . . састављен у духу хрватског државног права и непоколебиве хрватске вјерности” и у њему је наглашено да хрватски народ “неће престати вапити, а и радити на том да се све хрватске земље уједине у једну државу под моћним жезлом владарске куће Хабзбурга”. Овој су седници били присутни Тома Јалжабетић, Ловрековић и други, а био је и др. Анте Радић.

РАДИЋ “ДОКАЗУЈЕ” ХРВАТСКО “ДРЖАВНО ПРАВО” НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

I.

Није се Стјепан Радић задовољио писањем чланака у свом листу “Дому” (који је, узгред речено, имао минималан тираж у Хрватској а непознат ван ње), већ је издао и једну књигу којом треба да докаже “живо” хрватско државно право на те две покрајине. Књига треба да је изашла у Загребу у самој години Анексије (1908) у “наклади Стјепана Радића”. Нешто од тога преноси Стијепо Кобасица у свом приказу Радића⁽⁸⁷⁾, и ми ћемо одатле поштогод пренети⁽³³⁾. Пошто он није никакав ни најмањи правник, он је ту небулозана више него другде. Читаоци ће се одмах уверити.

Тако велики правник (не само политичар и мирољубац) Стјепан Радић, пише изос. у тој књизи:

“ . . . Речено је да је Европа своје право на Босну и Херцеговину морала пренијети на једнога свог члана, иначе би то право остало мртво. Уједно сам нагласио да тај члан није могао бити нитко други него хабзбуршка династија . . . И гле, коју год публикацију о томе узмеш у руке, све то доказује да је наша монархија и наша династија потпуно извршила своју обавезу . . . Европа је према Босни и Херцеговини имала једну дужност, и срећом изабрала и најзгоднији начин да ту дужност изврши. Даље, Европа није могла ићи. Наша монархија пође даље. А сад нас Хрвате као народ, а Хрватску као државу, чека задња и најтежа задаћа: да Босну и Херцеговину не само уређеном уздржимо, него задовољном и срећном учинимо . . . ”

У тој књизи, Радић цитира одломке из прогласа који је Фрања Јосип упутио поробљеном народу Босне и Херцеговине, па се одушевљава пасусом у коме се каже да је монархија примила на себе “запосједнуће и управу Босном и Херцеговином ради високих културних и политичких циљева”.

Нападајући прљавим речником напредније српске слојеве у Босни и Херцеговини и “ратоборност сиротиње”, он пише: “. . . они јој дијеле пушке и муницију, или слике краља Петра и кнеза Николе с обећањем да ће их доскора Србија и Црна Гора ослободити, да ће протјерати све те швапске куфераше и потом настати прави српски рај на земљи . . . Читаво србијанско спремање на рат има чисто средњевековно освајачко обељежје, те се у сред Београда, без страха и стида, говори о устаничким четама које би имале од Босне направити другу Македонију”

“Баш ти Срби, који Босну својатају тако дрско, неће да чују о славенском и хрватском душевном капиталу, те је српска некултура толика да у стотинама и тисућама чешких, пољских, украјинских, словенских културних радника у Босни виде само дотепене крухборце, или куфераше, као да те тисуће донеше у Босну . . . само ‘швапске куфере’. И да Срби нијесу ништа друго криви, него што су створили такозвану ‘протукуферашку пропаганду’, ради тога би, да није дошло до анексије, Босна и Херцеговина би изгубиле најбоље своје јавне раднике. Већ им ово одузима свако право да Босну захтевају у име народних начела . . .”

“Зато је данас Босна и Херцеговина огранични део Хрватске, по живом праву, а бит ће доскора, ако Бог да, и по готовом факту. Само треба да сви ми Хрвати у овом питању сједињења будемо Европљани, дакле најодлучнији бранитељи хабзбуршке монархије. Противу . . . Београда подигнимо луч свога препорода: славенску и пучку културну организацију. Уз те увјете Босна и Херцеговина мора постати саставни део Хрватске . . . (стр. 59).

На седници Хрватског сабора од 22. марта враћајући се на питање анексије, износи:

“. . . Сва наша политика је то да у царевини настојимо израдити хрватску државност. Сада тек цио свијет гледа на нашу монархију. Тај међународни положај иде нама Хрватима у прилог. За нас је настао јединствени положај”.

Међутим, колико мора да се сам Стипица, како су му тепали, разочарао кад је најбољи хрватски историк **Фрања Рачки** њему лично оспорио “хрватско државно право” на Босну. Сам је Стипица на седници Земалског сабора у Загребу од 22. марта 1910. изјавио да је говорио са **Фрањом Рачким**, и да му је он рекао:

“Нека господа траже од мене све, али нека не траже да под старост своју рушим свој историјски ауторитет, или да газим своје повјесничко увјерење . . . По повјести, цијела данашња Босна, колико ја знам — а ја не знам ко зна више од мене — није никад била наша! Како можемо тражити, Господе, да се читаве земље припоје Хрватској, земље које су веће од саме банске Хрватске!”

Тиме је задат глогов колац теорији “хрватског државног права” у погледу Босне и Херцеговине. Она је бачена у архиву, покопана жива као и Радићево “живо хрватско право на Босну”.

Мора се захвалити тренуцима искрености код Радића да је то јавно изјавио и тиме обеснажио сва своја једнако нестручна колико и “тепаста” излагања на једном терену њему неприступачном.

Нажалост, ја нисам знао за ову изјаву Рачкога код израде књиге “Историјска и слична права на БиХ”, али се то може увек попунити.

II.

И Милан Марјановић, који је са толико симпатија писао о Радићу, не може а да не спомене Радићево одобравање Анексије БиХ и његово одушевљење за тај чин. Он пише (⁴³, с. 98) како је Радић био велики противник политике бана Рауха, а онда додаје: “Али саму анексију је Радић одобравао, те је то одмах образложио већом брошуром: “Живо хрватско право на Босну и Херцеговину”. Овде је панегиричким речима величао општи успех “завођења реда и права” од стране аустроугарске управе у Босни, доказивао је како Турска, зато што “није држава него логор”, нема права остати на Балкану.

То су била гледања и стремљења дијаметрално опречна онима којима се јавно и тајно заносила остала напредна интелигенција хрватска и српска, па је јасно што је она Радића нападала као “бечког човека”.

Радић није међутим са званичним Бечом и његовим круговима, ни његовим помагачима, рауховцима и франковцима, имао никакве везе. Он је само зазирао од рата и мислио на онај и онаки Беч и на онаку царевину какву је он био замислио у Прагу, Паризу и у Земуну . . .”

Ту се Марјановић јако преварио: он још ни тада,

1937, није знао да је Стјепан Радић већ деценијама пре Анексије био плаћени агенат Беча. По овоме се види колико је то Радић умео да сакрива а бечки кругови и нису још хтели да га разоткрију, јер им није било у интересу.

ПОСЛЕ АНЕКСИЈЕ РАДИЋ ПЛЕДИРА НА СТРАНИ ЗА ПРИКЉУЧЕЊЕ БОСНЕ ХРВАТскоЈ

После Анексије Босне и Херцеговине Стјепан Радић одлази у Русију да агитује за њено прикључење Хрватској. Том приликом се обара на Србе највећом жестином. Канда је то исто чинио на Свесловенском конгресу у Прагу 1902. Ми имамо за његово држање у Русији два драгоцене податка: један је чланак тада једног од водећих београдских новина “Одјек” ⁽¹⁰⁾, а други напис истог Радића у водећем аустријском часопису за време Првог светског рата ⁽¹¹⁾. Та оба написа треба детаљно приказати српској публици.

I.

Средином марта 1909, кад није прошло било ни пола године од анексије Босне и Херцеговине Аустро-Угарској, Стјепан Радић иде у Русију да оправда анексију и да пледира за прикључење тих покрајина Хрватској. Он иде као нечији плаћени емисар, али се не зна чији, јер обично лица која се налазе на једном диспозиционом фонду налазе се и на још неком (као што су и агенти неке земље обично дупли агенти). О његовом настојању тамо имамо директан препис обавести Срба из Русије београдском “Одјеку”. Тај препис који ми је љубазно ставио на расположење др. Бранко Миљуш, гласи:

“Заклети непријатељ српскога народа — хрватски политичар Стјепан Радић допутовао је пре извесног времена у Петроград с намером да подрије и парализује све оно, што је до сада урађено у Русији за српску ствар, да што више помете руско јавно мњење односно догађаје на Балкану. У чијој је служби тај “словенски борац” — он тако себе овде назива — најбоље се видело из његовог предавања које је држао у “Клубу обшчествених дјелатјењеј”. Пред многобројном најодличнијом публиком Петрограда, говорио је Радић готово три сата, јаким, ретким даром говорника језуитске вештине он се трудио да докаже и рекне у главноме ово:

1. Србија и Црна Гора немају никаква права на Босну и Херцеговину;

2. Историско право на Б. и Х. имају једино Хрвати а пошто круну Хрватског краља носи данас аустријски цар Фрања то је присаједињење Б. и Х. Аустрији потпуно природно и правична ствар;

3. Све што Срби проповедају о тешком стању народа у Б. и Х. сушта је лаж;

4. Хрватски католички свештеници у Б. и Х. прави су добротвори тамошњег народа. Они су једини носиоци културе и напретка. Лаж је све оно што Срби говоре о Штадлеру. Лаж је да у Босни постоји насилно католицизање;

5. Чиновништво у Б. и Х. стоји на високом моралном ступњу и необично благотворно утиче на народ;

6. Православни и муслимани у Б. и Х. немају никакве националне свести; они знају само своју веру, знају да су Босанци и Словени. Српско име међутим намећу господа из Србије.

7. Књига проф. Јована Цвијића о Анексији Б. и Х. нема никакве научне вредности. То је просто један шовинистички спис, који без икаква оправдана основа штити интересе Србије;

8. Русија треба праведно да гледа на питање о Б. и Х. и да призна Хрватско историјско право;

9. Словенски интереси захтевају да Русија буде против рата Српско-Аустријског;

10. Балкански Словени треба да уђу у састав Аустрије те да тиме створе у Аустрији јаку словенску заједницу итд.

Публика је саслушала говоре и других говорника који су побили Радићеве лажи. Говорници су били: проф. Вл. Борински, проф. Толстој, Др. Иван Шајковић, Радован Кошутих, Ј. Табуринов побио је наводе Радића и он је рекао: "Ја сам се надао" рекао је Табуринов да ћу од хрватског политичара чути да се хрватска рука у случају рата неће подићи против браће Срба, но на жалост морам рећи да сам се преварио. Радић штити интересе аустријске; за њега су аустријски и хрватски интереси идентични". Степан Радић показао се правим непријатељем Срба, Старчевићанцем и Аустријанцем који политички и војнички гура Беч и Пешту за освајање Балкана и Средоземља".

II.

Пре више година сам случајно наишао на један потписани чланак Стјепана Радића у водећем аустријском (не аустро-угарском) часопису и саопштио сам га српској јавности. Он заслужује да се још једном објави у серији чланака о Радићу да би се употпунила слика о његовом карактеру а и његовим тежњама у Првом светском рату, за време кога је био, према лажном тврђењу дра Ристе Митковића, у затвору, као тобожњи непријатељ Аустрије. Ево шта сам тада написао:

Наши Југословени стално истичу раније свесловенско и просрпско држање Стјепана Радића, доцнијег шефа Хрватске сељачке странке и главног репрезентанта Хрвата у Краљевини СХС. То специјално важи за његово држање, кажу они, у време Првог светског рата. Међутим, Стјепан Радић је брбљао свуда и вазда, његове контрадикције су пословичне. Па ипак, изузев његово студентско доба (можда не ни то), ретко се код њега могу наћи изрази поштовања и љубави према православним Словенима. Ми смо изнели каткад покоји супротан став. Ево овде још један.

Прелиставајући чувени “Аустријски преглед”, луксузан часопис плаћен из диспозиционих фондова Беча, где се теориски бранила политика Балплаца, нађох свега један прилог Стјепана Радића (а све сам бројеве тога часописа прегледао). То је у броју од 15. јула 1917, баш у време кад је одржавана чувена Крфска конференција. Прилог носи наслов “Кнез Лвов као потпора мира”⁽¹¹⁾. Тада је кнез Лвов био образовао провизорну руску владу, па Радић прича како га познаје са Свесловенског конгреса у Прагу 1908, и приликом посете Русији 1909.

На Конгресу у Прагу, каже Радић, за себе да је “држао говоре чешки и руски (какав је то руски језик био, могу читаоци да замисле), да би га сви разумели, и у сваком од тих говора није говорио као Новословен, него просто као хрватски Словен или словенски Хрват, дакле највише са гледишта виталних интереса хрватског народа . . .”

Кад је био у Русији, он је “одржао низ говора о праву Европе, о праву Хабзбуршке монархије и Хрватске на Босну и Херцеговину . . .”

Ишао је, свакако, у Русију да пледира за аустро-угарско решење босанско-херцеговачког питања, које је,

по њему, и хрватско. То је несумњиво истина, и то треба наши Југословени да памте.

Каже да су неки протествовали, али је тобоже један човек дошао и честитао му. То је био кнез Лвов!!

Радић пише даље: “Кад су неодговорни агитатори — нарочито неки српски професори, новинари и политичари већ тада, 1909 — покушавали свим могућим лажима да распламте рат између Русије и Аустрије, кад су свуда говорили о слому Монархије чим се приближе руске трупе на Карпатима, био је кнез Лвов скоро једини међу упливним руским политичарима, који је у потпуности делио мој противан став овим брбљањима . . .”

За њега је, дакле, још 1917 Аустрија била непобедива!

Затим каже како су му многи Руси замјерили и питали га: “Дакле шта ћете Ви, као добар Словен, радити у случају нашег рата са Аустријом”? Ја одговорих мирно: “Или ћу ја као Хрват, као држављанин Аустрије, испунити своју војничку дужност по хрватски, (писао ово каже француски: а ла кроат) или ћу ја као Словен . . . тада одјекнуше са свих страна бурни поклици: предати се! — Не, одговорих ја, — него у очају због будућности Аустрије ја ћу се устрелити”.

Па ипак је преживео слом Аустро-Угарске и после дао још низ сличних и супротних изјава. Није се устрелио!

Да је он у Русији јавно говорио да ће се убити ако пропадне Аустрија, ја му то не верујем. Још мање да му је на тим тобожњим пледирањима за аустро-хрватско решење бх. питања честитао кнез Лвов. Он је био одговорни политички фактор Русије, а ова је отворено заступала интересе Србије, које је моментално била пре небрегла, јер није била спремна за рат.

Стипица Радић, корисник бечког диспозиционог фонда, морао је казати нешто што оправдава примање толиких пара. Тада није постојала могућност да га неко демантује. А паре су му и даље добро долазиле.

Он је ипак у овим својим изјавама преко аустријског официозног часописа показао своје право лице. Он несумњиво није рекао све што тврди да је рекао, али је тако мислио и то желио да рекне.

Ето, то је прави Радић.

III.

И Милан Марјановић у својој монографији о Радићу (⁴³, с. 99) говори о овом Радићевом путу у Русију да агитује за Анексију БиХ. Он пише:

“У Петрограду је, наравно, нашао узбуђење јер је сва Русија кипјела мржњом на Аустрију, нашао је много Срба који су, како каже, ‘с великим успјехом агитирали да Русија не призна анексије, те су предлагали да је Босну боље дати Турцима него Аустрији и свуда су говорили и писали да је бољи и рат него анексија Босне Аустрији’. Он је пошао да доказује противно. Издејствовао је од Миљукова и Маклакова да у ‘друштву јавних радника’ одржи предавање ‘о праву Хрвата на Босну’. Предавање је трајало преко два сата, било је много сметано и прекидано, али је Радић био задовољан што је заинтересовао неке петроградске кругове за своју тезу, “да би Русија у словенском, европском, а нада све у човјечанском интересу мира најбоље учинила да ову анексију призна, али уз увјет да се Хрватска отцепи од Угарске и да се слободној Хрватској припоји Босна’. Он је објаснио своје гледиште и у једном ужем друштву код кнеза Ухтомскога, власника ‘Петроградских вједомости’, царева пријатеља, где је разложио како једино Пољаци, Чеси и Југословени могу бити права веза Русије са западним демократијама, уз услов, наравно, да и они буду слободни”.

СТЈЕПАН РАДИЋ ПОСЛЕ САРАЈЕВСКОГ АТЕНТАТА

I.

Тај “велики Словен”, “велики пријатељ Срба” и “Југословен” Стјепан Радић стално је мрзео Србе, али је специјални излив мржње излио после Сарајевског атентата, када је у Аустро-Угарској било популарно бити против Срба. Тада је његова “словенска душа” дошла до пуног изражаја. Он је то чинио на више места, али највише кроз лични орган свој, своје породице и своје тада безначајне странке. Тај лист се звао “Дом” и он је пун најтежих инвектива на Србе, који су и онако били стављени ван закона. Он је тражио да се докусује.

Ми, разуме се, тај лист немамо нити га можемо овде добити. Многе је податке изнео Спасо Шараба у једном канадском листу ⁽¹²⁾ не казавши откуд их је пренео (јер он свакако није имао при руци “Домове” од 1914). Мислим да су из књиге “Магнум кримен” од Виктора Новака. Но једно је сигурно: Шараба цитира увек верно и он је то више пута доказао, што ми је дало повода да га једном јавно похвалим. Зато, ослањајући се на њега и још неке преносиоце тих написа, можемо да нешто и овде још једном публикујемо мутатис мутандис.

Тако стоји у једном броју тог листа из 1914. да је Радић лично изјавио “Сва наша хрватска политика мора на то пазити, будући да је хрватска политика уједно и хабсбуршка и царевинска . . . Нама је Хрватима једино сигуран опстанак у нашој хабсбуршкој царевини”. (Дом, бр. 42, од 1914.).

Приликом атентата на надвојводу Фердинанда Радићев лист “Дом” од 1. јула 1914. г. је донео: “Нећемо више бити хрватски јањци да нас мирно кољу српски вуци. Срамотни српски злочин уништио је највећу хрватску наду, али ће, ако Бог да, тај злочин за увијек уништити и овакву подлу, протухрватску, протусловинску,

безбожну и нечовјечну српску политику на хрватском тлу. Вјечна слава Фердинанду и његовој Софији!”

У истом броју “Дома” изјава саучешћа цару Фрањи Јосипу гласи: “Дубоко потресени у својој кршћанској савјести, тешко повријеђени у својој баштинској стољетној монархичној вјерности; до крајности огорчени у свом хрватском и царевинском патриотизму, у својој привржености уставу и уставности, презирући и жигошући подли и одвратни злочин, најсмерније увјеравамо Ваше Величанство у име тисући и тисући просвјетних и организованих присташа Сељачке странке, да ћемо се ми Хрвати, сложни са свима осталима народима царевине окупити око посвећене особе Вашег Величанства и око узвишеног владалачког дома као једна душа, те ћемо из свих сила настајати да старом вјерношћу, а новом слогом и пожртвовањем уздржимо, ојачамо и увеличамо ову нашу монархију, ту златну копчу своју трију европских племена, то свето културно огњиште свих њезиних народа, ту једну непобједиву заштиту и наше предраге домовине Хрватске. Бог утјешио Ваше Величанство и сложио наше народе за јакост, углед и узвеличање царевине наше!

Стјепан Радић, предсједник.

Томо Јалжбетић, подпредсједник.

Винко Ловрековић, подпредсједник”.

У својој магистралној студији о Анти Старчевићу као оцу геноцида Адам Прибићевић без околишења увршта у следбенике Старчевића и његове епигоне и Стјепана Радића, с којим је политички ишао једно време заједно (преко свог брата Светозара). Он ту пише ⁽¹³⁾ да су погроми Срба у почетку Првог светског рата плод доктрине Анте Старчевића и Стјепана Радића, не само у земљи (у Хрватској) већ и у Мачви. Дословно пише:

“После Сарајевског атентата 1914 г., придружио се бесној старчевићанској хајци против Срба и Стјепан Радић. Срби су денунцирани, на хиљаде њих бачени су у тамнице и логоре, разорена је у Босни-Херцеговини једна српска црква; у Сарајеву, Мостару и другде, уништаване или пљачкане српске трговачке радње, а негде Срби живи печени, како је изнео у Бечком парламенту Хрват посланик Тресић-Павичић.

Тада би се догодило Србима оно што их је снашло 1941—45, али је то спречила Мађарска влада.

А у Мачви, код провале аустро-угарске војске у Ср-

бију 1914 г., починили су хрватски војници, залуђени од старчевићанаца и Стјепана Радића, на грађанском српском становништву нечувена недела, која не изостају иза Павлићевих 1941—45, иако тада није Београд био престоница, нити је било Југославије, па Срби нису ни с чим били могли изазвати Хрвате”.

II.

Сад да пустимо самога Радића како ламентира над одром “надвојводе”, хрватске узданице.

Кад је, 1 јула 1914 јављено о погибији Фрање Фердинанда у Сарајеву његов “Дом” је писао:

“Највеће наде и узданице Хрватске и наше царевине нема више!

Сва је Босна планула на Србе, те су у самом Сарајеву Хрвати разорили око две стотине српских дућана...

. . . Народ је ожалошћен и огорчен да се то не може описати. Уништена је највећа нада Хрватске и хрватству ће сад требати железне воље, снаге и истрајности да се подмукла и злочиначка политика Србије за увек сузбије на хрватском тлу . . . Племенити покојник је за све народе у царевини смишљао и сновао. И сад је, концем липња, пошао у босанску Хрватску да сам види и да се сам увери да су Босна и Херцеговина и по пучанству хрватске . . . За све те велике основе знали су српски политичари и да ће Фрањо Фердинанд . . . царевину осигурати тиме да Босну сједини са банском и далматинском Хрватском . . . Подли и одурни злочин њихових плаћеника имаће страшне последице. У Босни су сви Хрвати устали проти тој политици. То ће исто бити и у банској хрватској. Нећемо више бити хрватски јањци да нас мирно кољу српски вуци. Тај злочин ће заувјек уништити овакву подлу протухрватску, безбожну и нечовјечну српску политику на хрватском тлу. Вјечни спомјен нашим мученицима, жртвама проклете српске мржње и подлости!”

“Дом” у истом броју доноси и изјаву саучешћа, коју је потписало претседништво странке:

“. . . Тешко повријеђени у својој природној и баштињеној монархичној вјерности; до скрајности огорчени у свом хрватском царевинском патриотизму . . . уверавамо у име тисућа и тисућа просвијећених и организованих присташа хрватске сељачке странке да ћемо

се ми, Хрвати, окупити око посвијећене особе Вашег Величанства и настојати . . . да новом снагом и пожртвовањем уздржимо, ојачамо и увеличамо ову нашу монархију, ту златну копчу свију . . . то свето културно огњиште . . . једину непобедиву заштиту и наше предраге домовине Хрватске . . .”.

“Дом” од 9 јула 1914 доноси опет чланак из Радићевог пера.

“Убили су га Срби, српски народ. Укратко дакле, Срби су хтјели припојити својој држави и друге, не само земље које су биле под Турцима, него особито Босну и Херцеговину. А ту су нашли запреку коју су одстранили бомбама и револверима: убили су Фрању Фердинанда кад је дошао да запречи припојење ових земаља Србији . . .”.

III.

И старији брат Радића, стварни оснивалац странке, јада се неутешно због погибије њиховог “надвојводе”. Тако овде преносимо из расправе Богдана Кризмана о Радићевом држању у Првом светском рату (44, с. 117):

“Анте Радић објавио је у Дому 1.7. уводник о сарајевском атентату и у њему пише да су два Србина, родом из Босне, а по школама и по одгоју из Београда, у Сарајеву извршила атентат; да је сва Босна планула на Србе и да су у самом Сарајеву ‘Хрвати’ (муслимани и католици) разорили око 200 српских дућана у вриједности од милијун круна; да је стога проглашен пријеки суд а да су и у Загребу даномице жестоке протусрпске демонстрације, док ‘у сабору странка права и сељачка странка Србину Медаковићу не дозволише нити писнути’. ‘Сва Европа осуђује подли злочин — пише Анте Радић — а хрватски је народ ожалошћен и огорчен да се то не да описати: Уништена је највећа нада Хрватске и циеле царевине и сад ће требати жељезне хрватске слоге, одлучности и узтрајности, да се подмукла и злочиначка српска политика за увiek (онемогући) на хрватском тлу. Вјечни спомен нашим мученицима и невиним жртвама проклете српске мржње и подлости! Вјечна слава Фрањи Фердинанду и његовој Софији!” Пријестолонаслѣдник је био — пише даље А. Радић — човјек јаке и одлучне воље, жељан помоћи најприје онима којима је сада најтеже, а то су потла-

чени народи у Угарској, Словаци и Румуњи, то смо и ми Хрвати. Данас се то може јавно рећи и написати: Надвојвода Франњо Фердинанд, кадгод је чуо за муке и патње хрватског народа, знао би рећи: Први мој владалачки чин бит ће то да Хрвати добију све, на што имаду право по Богу и по закону. — Још би знао додати: Ја се као члан хабсбуршке куће сматрам дужником Хрвата за годину 1848., и тај ћу свој дуг поштено вратити, чим ступим на пријесто, ја ћу све хрватске земље ујединити и свима дати праведну хрватску владу. Анте Радић приписује надвојводи намјеру да Босну сједини с банском и далматинском Хрватском и тврди: 'И за то су српски београдски политичари у својој превеликој похлепности за Босном и у својој још већој мржњи на све што је хрватско, католичко и аустријско, за то су смислили и наручили подло и подмукло злочинство, које им је, на жалост, и успјело, јер су ти политичари у таквим злочинима прави мајстори'.

У следећем броју "Дома" од 8. јула 1914. и Сељачка странка Радићева и Странка права шаљу "заједничку брзојавну честитку председнику Словенске људске странке дру Ивану Шуштерчичу у Љубљани за његов мудар и одлучан говор којим је осудио сарајевски "српски злочин" и великосрпску политику. Још је био изречен оштар и образложен приговор грофу Тиси" ("стр. 118).

Гроф Тиса Иштван, тадашњи претседник Угарске владе, заузимао се за Србију и тражио да се избегне рат. Ја сам то детаљно изнео у скорашњој књизи "Срби и Маџари" (Торонто 1975), али овај драгоцен податак нисам имао (да су Радић и праваши протествовали против тога). Сад се то овде допуњава.

СТЈЕПАН РАДИЋ У ПОЧЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Кад је рат против Србије почео, кад су навалиле на малу Србију моћне аустро-угарске армије, одушевљењу и заносу Радићевом није било краја. Као да му се вечни сан испунио. Он кликће, он поздравља војску и краља који ће најзад да се обрачунају са подлим непријатељем, он урличе очекујући пад Србије. И то га расположеће не напушта цело време рата. У њему види оживо-творење жеља својих и свога хрватског народа. (А Срби пишу, као др. Митковић, да је био у затвору!!)

Сад ћемо донети неколико доказа његовом одушевљењу при започињању непријатељстава са Србијом.

I.

У сасвим скорашњим београдским “Књижевним новинама”, у једној полемици са хрватским браниоцем усташтва Звонимиром Кулуџићем, одговорио му је српски писац из Хрватске Велимир Мајсторовић, чијег су оца, и многе чланове породице, бацили у бездане јаме Хрвати “ушаше”. Том приликом др Мајсторовић пише ⁽¹⁴⁾:

“Ја знадем да је пок. Стјепан Радић био вођа хрватских републиканаца. Тако му се и странка звала. Међутим, хисторијска је чињеница да је тај исти “републиканац” 1914. године, када је Аустрија објавила рат Србији, одштампао оду “Његовом царском и краљевском апостолском величанству нашем премилостивом итд. Фрањи Јосипу I”. Сам сам у недоумици којему Стјепану би требало да одам дужно поштовање? Аутору оде Фрањи Јосипу, или оном који је после слома Аустрије хтео везати Хрватску за западне савезнике, или поклоник у Зелене интернационале у Москви или оном који је на крају клицао “Живио краљ Александар”?

Сад ћемо продужити шта је Спасо Шараба преузео, посредно, из Радићевог листа “Дом”. Он пише ⁽¹²⁾:

Почео је рат, Аустрија ударила на Србију. Радићев лист "Дом" од 22. септембра 1914. пише: "Побједе у Србији испуњавају нас радошћу. Јунаштва 16. и 53. хрватске пуковније у Мачви надимају нас поносом. Наша војска на 4 мјеста побједоносно је провалила у Србију на Лозницу из Босне, на Обреновац из доње Хрватске, на тај начин је сада у нашим рукама и српска Посавина и српско Подриње, а то је најбогатији, најпросвећенији и најуреднији дио Србије. То је бивша бановина Мачва. На путу се морала наша војска много пута тешко борити. У свима тим бојевима особито су се одликовале хрватске пуковније 16. вараждинска и 53. загребачка, а наравски да су се храбро и одушевљено бориле и остале хрватске пуковније . . ."

У исто време у Радићевом листу "Дом" је изашла и "нова хрватска химна" коју је написао сам Радић:

"Боже живи, благослови
Славу дома Хабсбуршког,
Ред и право да обнови
Усред копна европског".

Даље набраја народе који живе у А-У, не спомињући Србе, па каже:

"Свима Дунав њиве топи,
Свима вјеру даде Рим,
Свима исток крвцу попи,
Њемачка је узор свим".

Стјепан Радић пева химну Хабсбуршком краљу, слави немачки народ, а о Српском народу и српском Краљу налази најпогрдније изразе. Његов "Дом" од 2. октобра 1914. пише:

"Оно што је до бијесних испољавао српски фанатизам и што свеудиљ чини, она неоправдана и слијеп мржња на нашу Монархију, која је толике влашке бјегунце спасила од колца и по хрватским земљама настанила, оно роварење похлепних и лудих београдских мегаломана са лупешким Карађорђевићем на челу, оно унашање велико српских тежња у вијерни и одани хрватски пук, оно хушкање проти монархије, оне свагдање пријетње бунама, динамитним атентатима, превршују сваку мјеру, па ако Европа не би допустила да се упокори ова распојасана фанатична крвожедна руља, дала би свједоцбу неправде, нечовјечности. Они хоће, да хрватски народ одврате од његовог милог владара. — Не, то не смије бити! . . ."

II.

Десет година иза свршетка Првог светског рата описао је његову “катастрофу” за Аустро-угарску монархију један од њених најспособнијих ђенералштабних официра, а у Другом светском рату “војни опуномоћеник” Хитлеров у “НДХ” генерал -оберст фон Глезе Хорстенау ⁽¹⁵⁾. Ту спомиње на неколико места Стјепана Радића. Тако на страни 31 да су Франкова и Радићева странка одмах на почетку рата поздравили напад на “подмуклог непријатеља узвишене династије и нарочито хрватства”. (То су дословно наведене речи из манифеста странке Франка и Радића).

Један од најбољих италијанских новинара у Првом светском рату десетак година иза тога рата пушта на немачком језику у књизи “Велики Балкан” неке одабране чланке у којима има много речи о Радићу који ће овде више пута бити цитирани (на својим местима). За почетак рата о Радићу каже **Италио Цанкарели** ^(16, с. 124):

“Јули и август 1914. беху богати на кризама савести . . . Стефан Радић који је био у затвору због југословенске идеје, који је претстављао симбол националног јединства и слободе, поста пријатељ Аустрије; кад је увидео какав црно-жути ветар вејаше земљом, постаде он антисрбин, проповедаше велику аустријску Хрватску . . . Од тога дана су га Хабсбурзи и Хоенцелерни рачунали за једног од неизбројних својих вазала”.

Добри и поштени италијански публициста овде мало фантазира. Он није знао прошлост Стјепана Радића, једнако као ни др Риста Митковић. И овај прича о затвору, Радића, о његовом југословенству и томе слично. Наша досадашња излагања показала су сасвим супротну стварност. Она треба да разоткрију мит о томе србоджеру и плаћеном агенту Беча. У историји има мало случајева, ако их уопште има, да се неко слави као поборник једне идеје чији је он највећи непријатељ. Ето, ова моја књижица има тај циљ: да лаж отстрани и помогне продирању истине. Колико је то потребно, показују досадашња излагања, а остала ће још више.

СТЈЕПАН РАДИЋ У ТОКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

I.

Током Првог светског рата Радић је продужио свој рад за Аустрију и против Срба. На разне начине је он то испољавао, али је испољавао консеквентно. Видели смо пре да је у официозном аустријском часопису поновио да ће се убити — а ла кроат — ако Аустрија буде поражена. Пошто је он то, бајаги, 1909, приликом посете Русији рекао, то смо раније изнели. Али је то писано и објављено 1917.

Има и много других, таквих, сличних и различних његових аката којима потврђује свој антисрпски и проаустријски став. Ми то не можемо у потпуности истражити, али неки детаљи су овде.

Ја нисам тражио податке о Радићу, случајно сам на њих наилазио и просто ми је чудно да Срби досад нису то пронашли и даље саопштили.

Мало пре цитирани италијански новинар Итало Цингарели износи како су Хрвати потпуно игнорисани били од Мадара кад је њихов краљ Карло IV полагао у Пешти заклетву верности Угарској, као и друге акте неподаштавања Хрвата од стране Беча и Пеште. Па ипак, каже писац ⁽¹⁶⁾, с. 126) да “догађаји нису спречили Стефана Радића да 30. маја пружи изјаву лојалности, са другим члановима Рајхсрата (?), Хабсбуршој монархији”.

Др Шурман, професор универзитета у Загребу у своје време написао је чланак “Аустријске власти и наши из Америке”, где каже да је Стјепан Радић за време рата упутио апел на Хрвате у Америци да се не придружују агитацији против монархије ⁽¹²⁾.

II.

Један од чудних, мада за Радића карактеристичних података, то је и овај: Он је за време рата био предодреден и пристао је био на то, да оде у Бугарску и да поку-

ша ову склонити на рат против Србије. То сам нашао у књизи једног швајцарског професора средњих школа који ју је писао великим делом на основу извештаја једног Хрвата двоструког агента за време рата (Рудолфа Бартулића). Овај је одашиљан из Швајцарске у Хрватску (и Беч) и обратно, а књига Швајцарца Готфрида Бека изашла је у првој половини 1917 (19).

У тој књизи, на страни 136 стоји: “Пошто је војни положај Аустрије био у фебруару 1915., како изгледа, веома критичан, одлучила је великохрватска странка на својој седници од истог месеца да пошаље у Бугарску писца и политичара, познатог заступника Стјепана Радића, који је бугарски потпуно знао (?!), да би у бугарском народу ширио расположење са хрватског становишта и да би га задобио за интервенцију за време свога боравка у Загребу.

Г. Радића је примио у Бечу, у министарству спољних послова, барон Мусулин, коме је он саопштио одлуку странке. Барон Мусулин је био сав срећан, нашао је да је мисао врло паметна и замолио је Радића да се врати у Загреб, где ће му хрватска влада издати потребне папире за пут. Пре него је Радић стигао у Загреб, угарска влада је, успркос рђаве ситуације Аустрије одбила планирано предузеће и спречила да Радић добије пасош . . .”

Барон Мусулин је био такође Хрват, и он је стилизирао демарш Србији 1914, и на крају рата је био посланик аустро-угарски у Берну. За одговор Србије је казао да је ремек дело дипломатске вештине (у својим мемоарима, које сам ја чешће цитирао).

После сам нашао код дра Богдана Кризмана врло детаљне податке о овом неуспелом подухвату Стјепана Радића да још и у Бугарској агитује против Србије и Срба. Из те књиге ћемо пренети доста података, који заслужују да се памте. Он пише на странама 118 и даље (44):

“Ст. Радић био је у то вријеме увјерен да Аустро-Угарска не може изгубити тај рат и за његово је тадашње мишљење типично оптимистичко приказивање ратног збивања: “Таква непобједива слога данас је у просвиећеним и пробуђеним (свиестним), па зато и сложним народима наше царевине, као и у народу њемачком, а к нама се ето још придужују и два највећа просвиећена славенска народа: Пољаци и Украјинци; за то ће у овом рату сигурно и подпуно с помоћју Божјом побједити на-

ша царевина с Њемачком, с Пољском и Украјином”. А ми Хрвати? — поставља питање и одмах одговара: “Како ћемо ми проћи? Добро, јербо добро и поштено радимо. Држимо се само непоколебиво кршћанске, европске и славенске своје просвјете, царевинске, хрватске и селачке своје слоге!”

На тој је линији и акција коју је започео у Бечу изасланик водства Хрватске странке права, загребачки одвјетник Владимир Сакс. Сакс се писмом од 28. сижечња 1915. обратио аустроугарском министру вањских послова баруну И. Буриану молећи га — позивајући се на писму приложеној препоруку грофа Куен-Хедерварија — да му јаве кад би га министар, у току сутрашњег дана, могао примити. Упозорио га је да се ради о важном, актуелном питању вањске политике. На самом је писму шеф кабинета (граф Валтерскирхен) оловком написао да је по налогу министра одговорено Саксу да га сам министар не може примити и нека се обрати на високог службеника у министарству, баруна А. Мусулина.

Строго повјерљиво писмо Мусулина од 1. 2., упућено аустроугарском посланику у Софији грофу А. Тарновском, надовезује се на ту Саксову акцију у Бечу. Да би Тарновски могао разумјети предмет писма — пише у њему Мусулин — мора рећи неколико уводних рјечи о страначким односима у Хрватској. Садашњу владу — пише он — подупире Хрватско-српска коалиција; у опозицији се налазе три групе . . .

Вођа Селачке странке, већ споменути Ст. Радић, надарен је политичар са демагошким талентом, истакнути говорник са русофилском прошлошћу које се је данас, природно, потпуно одрекао. Говори низ европских језика, међу осталим и перфектно бугарски. Као турбулентна глава и дјелатан опозиционар стајао је у непрекидној борби са ранијим владама у Хрватској и издржао је такођер више казни затвора. У круговима хрватске католичке опозиције бави се и вањском политиком, и то претежно са становишта мржње на Србе. Хрватска опозиција поставила је сад себи питање: како би могли користити вањским интересима Монархије а у исто вријеме служити властитој мржњи на Србе? Из тога је произашла замисао да би се Ст. Радић, који из своје русофилске прошлости располаже везама с бугарским русофилима, могао упутити у Софију ради

антируске и — што је исто — протусрпске пропаганде међу тамошњим русофилима . . .”

Сад настаје читава писанија са а-уг министарством спољних послова иза леђа Угарске и Хрватске владе. Кризман пише даље како се Мусулин из Министарства у Бечу заузео за Радића, али је бан Шкерлец био противан издавању пасоша. Ту директно пише (4, с. 120):

“Мусулин је нато упутио писмо бану 5.3.1915. и обавијестио га о томе, а Шкерлец му је 7.3. одговорио ручним писмом да је “господин Р.” доиста затражио пасош и да је већ био одбијен зато што нису (Шкерлец), природно, ништа знали да се (у Бечу) занимају за то, а да им се (Шкерлецу) дотични иначе, на темељу своје досадашње, јако бурне и политичким промјенама богате прошлости, није чинио јако достојан повјерења. Ако они (у Бечу) апсолутно желе, издат ће му наравно пасош, но Шкерлец жели да упозори да је “господин Р.” врло непоуздан индивидуум који је досада свакога, с ким је био политички у савезу, оставио на цједицу. Ту његову непоузданост не треба приписати — по Шкерлецу — његовом злом карактеру него много више томе што је он јако рапсодичан и — може се рећи — абнормалан човјек који је у току једног говора најмање трипут недоследан. Због тога се треба бојати да ће он — ако преузме неку тајну мисију — у њеном провођењу још наносити штету. Опасно је то особито стога јер је врло спретан бунитељ народа. Шкерлец зато моли да то размотре и да га обавијесте желе ли (у Бечу) ипак да му издају пасош.

Мусулин (министарство) одговорио је Шкерлецу 8.3. али тај одговор нисам могао до данас пронаћи, но сасвим је сигурно да су се бечки врхови приклонили мишљењу бана Шкерлеца и да Радић није добио жељени пасош за Бугарску”.

III.

О Радићу је много писао сад у емиграцији шеф промисла у “НДХ” Матија Ковачић, звани “Мали Гебелс”, у књизи великим делом Радићу посвећеној (5). На стр. 24 и сл., описује се Радићево држање до Уједињења 1918. (мада не потпуно, јер тамо нема ни речи о његовом коришћењу бечког диспозиционог фонда). Ковачић пише (5, с. 24 и 25):

“Држање Стјепана Радића до године 1918. састоји се од разних тактичких потеза и улога. Видимо га, да своје држање удешује према императивима часа. Каткада, истина је, сматра, да би се постављени циљ: сједињење хрватских земаља, могао брже остварити сурадњом свих славенских народа на територију подунавске државе, па и у сурадњи са српском мањином у Хрватској. На ову, међутим, гледа увијек с јаким резервама. Због тога Стјепан Радић не судјелује ни код Ријечке резолуције. Стјепан Радић је сталан и непомирљив противник Хрватско-српске коалиције. Усред Првог свјетског рата Радић покушава, у сурадњи с предсједником Странке права Александром Хорватом, срушити владу Српско-хрватске коалиције. Имао је у виду, да Хрватска уочи судбоносне 1918. треба имати праву хрватску владу, како би на крају рата могла заштитити своје животне интересе. Због тога Стјепан Радић, премда увијек динамичан и покретан, к томе политичар, за кога је постојала само максима: допуштени су сви политички потези, који промичу главни циљ — нема баш никакве везе с Југословенским одбором, Радић је одлучно противан оснутку државне заједнице са Србијом, која се пропагирала у домовини и у иноземству . . .”

Са по неколико речи на два места карактерисао је иступе Радићеве за време Првог светског рата високи аустро-угарски ђенералштабни официр и у Другом рату изасланик немачког Вермахта код “НДХ”, фон Глезе-Хорстенау (књига под ¹⁹). На страни 110 пише фон Глезе-Хорстенау и ескападама “врло темпераментног и неурачунљивог вође сељаштва Радића” (односи се на лето 1917).

И при крају рата (крајем октобра 1918) фон Глезе спомиње протесте “Радића, неурачунљивог”, наводећи његове изјаве против сједињења са Србијом.

IV.

После смо нашли у делу Кобасице (³⁷) преко Славољуба Тодоровића (³⁸) директне изјаве Радића у чланцима његовог кућног листа “Дома”. Ево неколико таквих енунцијација:

Кад је Поћорек са хрватским пуковнијама био продро у Србију крајем лета 1914. да после буде срамно избачен и Србија задобије једну од највећих победа у

својој историји пуној победа, Радић се истрчао: није могао да чека крај, него је триумфовао над хрватским победама у разним написима свога "Дома", који ће сваког Србина навести на размишљање. Ми који смо били у Аустрији тога доба најбоље знамо страдања Срба у њој на основу оваквог писања. Ево неколико примера: у листу "Дом" за 22 септембар 1914 пише одушевљено чланак "Побједе у Србији".

"Наша војска на четири мјеста побједоносно проваљила у Србију: на Лозницу и Љешницу, из Босне; на Обреновац и Шабац из Доње Хрватске. На тај је начин сада у нашим рукама и српска Посавина и српско Подриње, а то је најбогатији, најпросвећенији и најуреднији део Србије. То је бивша хрватска бановина Мачва. У бојевима се нарочито одликовали хрватски пукови: 16. вараждински и 53. загребачки, а наравски да су се одушевљено бориле и остале хрватске пуковније. Српски краљ није више сигуран у Нишу па је узмакао у Скопље. Али ту су већ Бугари, па се може лако догодити, да на глас о поразу плане обћенита буна"!

"Дом" од 16. августа 1914 објављује следеће Радићеве опсервације:

"Свакако, ово јунаштво ствара нама Хрватима такав положај у царевини, који нашу монархију само још више јача, а свеукупни народ у свим хрватским земљама испуњује оном свијешћу и надом која нам је потребна као и само божије сунце . . . Ти ће топови бити очит доказ да није далеко дан када ће и србијанске злочинце постићи заслужена казна . . ."

У чланку "Шта ће наше побједе донети Хрватској", објављеном у "Дом"-у од 10. октобра 1914. он пише:

"Наша домовина, краљевина Хрватска (с Далмацијом и Босном) имат ће, ако Бог да, превелике користи од досадашњих, а надајмо се и будућих, побједа наших. Ми смо наине, Хрвати, за нашу царевину а потом и за Њемачку, велики фактор на Јадранском мору а потом и на Балкану. На своме јунаштву и пожртвовању у овом рату, ми смо управо живи бедем царевине и прејаки њен ослон. Без јаке потпуно задовољене Хрватске може ли наша царевина бити потпуно јака и угледна, а и наш савезник, Њемачка нема бољег пута за своју трговину у Турску и даље у Азију него што је наше хрватско јадранско море и наша хрватска Босна.

Нема, дакле, и не може бити сумње, да ће завршном

побједом рата домовина краљевина Хрватска ојачати а ми, Хрвати, ћемо се помакнути у први ред просвјешћених европских народа . . .”.

III.

Неке податке садржи и књига Павла Јуришића: Кроз нашу националну кризу, штампана исте године кад и књиге Стијепана Кобасице, из које су ми послали извесне фотокопије нека непозната лица. Пошто се ради о фотокопијама, то не може бити мистификација. Зато ћемо их пренети једним делом (књига под ³⁹).

Ту је, пре свега поздрав владару Аустро-Угарске због навештања рата Србији (³⁹, с. 3). Он гласи:

Његовом Величанству
Фрањи Јосипу Првом
Кабинетска писарна, Беч

Услед неизмјерног одушевљења свега хрватског народа Странка Права и Хрватска Сељачка Странка с највећим заносом поздрављају Превишњи навјештај рата подмуклом непријатељу Прејасне династије и наше Монархије и напосеб хрватства.

Хрватски народ непоколебиво одан Вашем Величанству и читавој династији, као кроз стољећа и овај пут храбро и неустрашиво хрли у прве бојне редове у овом праведном и светом рату, да већ једном темељито обрачуна са химбеним србством и његовим покровитељима под лозинком: “Боже живи, Боже чувај, Краља нашег и наш дом!”

За Странку права: Др. Хорват

За Хрватску сељачку странку: Стјепан Радић.

У листу “Дом” број 42. из године 1914. (Јуришић нажалост не даје датум листа, али пошто је он недељни лист, то би била 42. недеља те године, дакле у јесени, неколико месеци иза започетог рата) пренет је овај напис (³⁹, с. 4):

“Доле српске убојице”

“. . . Сада, где се даје живот свој за краља и домовину у тај презнаменити час мора и наше хрватско свећенство ступити напријед и створити исто такву хрватску војску за мир какву су наши официри створили за рат . . . Ми смо додуше приправни били и пригрлити Србе као праву нашу родну браћу али уз тај увјет: да с нама заједно раде за јакост наше царевине. Али видећи ми како Србија нашу царевину мрзи ми смо политику

њихову увијек побијали и осуђивали. Зато су послије српскога, сарајевскога атентата, заједно планули на Србе и наши Хрвати католици заједно с нашим муслиманима или с нашим Турцима једнога те истога духа . . .

Једни смо и други одушевљено клицала: “Живио Франца Јосип Први! Слава Франци Фердинанду! Доље Србске убојице и њихови заштитници! Једни смо и други одушевљено од срца пјевали: У бој! У бој! Још Хрватска ниј’ пропала! Једни смо и други лијевали и још лијевамо своју крвцу за истога владара и за исту царевину и за милу домовину хрватску.

Сва наша хрватска политика мора на то пазити, будући да је хрватска политика уједно и хабсбуршка и царевинска . . . Нама је Хрватима једино сигуран обстанак у нашој царевини хабсбуршкој. — Стјепан Радић”.

IV.

Кад је после српских великих победа над Аустријом ипак продрла вест о повлачењу аустро-угарске војске и “хрватских пуковнија”, он је и ту нашао плаузибилно објашњење не дирајући част и јунаштво народа Аустро-Угарске, у првом реду Хрвата. Радић пише у своме “Дому” 22. септембра 1914:

“Ако наше заповједништво, дакле, одреди да се наше чете повуку с онога правца на којему су за сада предалеко пошле у унутрашњост Србије, онда је то само знак да наше војсковође раде на добро смишљеном плану, па је посве неразумно а могло би бити и штетно да се ради тога и најмање узнемирујемо”.

На седници Хрватског сабора од 14. јуна 1915. Радић узвикује:

“. . . Јест, наша монархија непобједива управо зато што није хомогена-једнородна. У њој имамо свега само нема слабости . . .”

Осврће се и на страну штампу “која говори о ослобођењу малих народа у границама монархије. Али ми нијесмо више Тренкови пандури него смо хрватски оборужани народ који брани свога краља. Ми треба да све здраве силе у монархији прикупимо да постигнемо свој коначни циљ: побједу нашег оружја. Данас видимо како се Хрват на свима бојиштима јуначки бори . . .”.

На седници истог Сабора од 28. јуна 1915, дакле на

Видовдан и прва “обљетница” од смрти Франца Фердинанда. Радић велича улогу Хрвата:

“Хрвати нису никад више дали овој монархији него што дају и што ће дати до конца овог рата. Оно што су читаве царевине подизале то данас диже сама краљевина Хрватска. Наша снага иде на стотине хиљада. Врсноћа је те снаге толика да смо сви ми дирљиви свједоци највишег признања, гдје нам се вели да смо дали више неко је ико од нас очекивао и да смо ми страх и трепет нашим непријатељима Србији и Русији. Наши војници поносно истичу да ће се прије сами устријелити него се предати. Ми смо вазда на први краљев позив ишли у рат . . .”

V.

Али кад се Србија морала да повуче и тражи спас војске преко Албаније, сад опет Стипица Радић триумфује и у прози и у стиху. Стихове ћемо донети доцније. У прози је он казао (у свом “Дому”):

“Краљ бјежи, принц Ђорђе рањен, против Пашића и цјеле владе пише српски “Трговински Гласник” најоштрије. К тому свему влада у Србији колера, глад и неред, буна. Све то зло повећавају српски комитације који су Србији само на затор и вјечну срамоту”.

Поводом смрти Фрање Јосипа, Радић посвећује чланак на целој страни, пишући како је “премилостиви покојник уснуо”, а живио је као “мученик” и да због своје “скрби” за народ заслужује титулу “пучки краљ. обновитељ и препородитељ”.

Он се на Фрањину смрт осврнуо и на саборској седници од 14 новембра 1916. Прво велича заслуге покојника, “оно праведно сунце које свима народима подједнако сја”, па затим прелази у патос: “Високи државни саборе! Покојни наш цар и краљ знао је показивати нарочиту бригу . . . поименце за нас Хрвате. Оно што је нама писао и поручивао то се данас не може порећи . . .”

А кад је већ у другој половини 1917. постао јасан пораз Централних сила и почело поновно српско “гибање” у Аустрији, специјално у Хрватској, Стипица Радић се ужасно ражестио и у своме “Дом”-у од 12 августа 1917 каже:

“Међутим, баш ових дана, у нашој банској Хрватској, Срби траже и постизавају да се на свима подручји-

ма обнавља њихова засебна српска организација. Усред Загреба отвара се поновно српска православна школа и посебне српске учитељске школе. То је дакле јасно да сваки Србин живи у средњевековном Душановом Царству. Уместо да се угледају на друге, српски политичари, сви без разлике плоче противсрпским водама. И зато противно тој средњевековној противсрпској струји сви ми Хрвати треба да се окупимо под хрватским и словенским стијегом Томислава, под народним и демократским стијегом Русије . . .”

СТЈЕПАН РАДИЋ ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

I.

По завршетку Првог светског рата одједном се променило расположење Хрвата према Србима. Клицало се Србији, тражило уједињење са њом, истицано “вековно пријатељство” и љубав. Као да никад свађе међу Србима и Хрватима није било! Разуме се да је све то била варка: Хрвати су хтели да искористе дивну позицију Србије и да се преко ње избарабаре са победницима, да не плаћају ратну штету него да је у име Срба добију. И највећи непријатељи Срба су се утајили, нису се усудили да против њих нешто предузимају. Само је Радић остао изузетак. Он је своју активност против Срба продужио и даље и, што даље, све жешће.

Овде ћемо изнети његово држање непосредно после завршетка рата, опет према другим писцима. Прво ћемо изнети шта о томе пише усташки “Мали Гебелс” Матија Ковачић у књизи већим делом Радићу посвећеној (5). На страни 24 пише:

“У судбоносној 1918. Стјепан Радић ставља се на чело борбе, да се спријечи стварање државе Срба, Хрвата и Словенаца са Србијом и Црном Гором. Појављује се као метеор, који се на својој путањи не осврће на запреке. Његов је циљ република Хрватска. Устаје против “побједничке” Србије, против свих тада утјецајних људи Хрватске, који се налазе на кривом, и, по посљедицама, протухрватском колосјеку. Стјепан Радић предузима оријашки задатак, да из Загреба осујети и поништи све већ припремљене планове Србије и Југословенског одбора, који су имали благослов западних велевласти. Нада му је Вудро Вилсон, предсједник Сједињених Америчких Држава, и његова ратна лозинка: Самоодређење народа. Какву је душевну снагу насупрот тим несавладивим запрекама морао имати овај син По-

савине, преузевши на себе тако голем и погибелџан задатак?!"

На стр. 25 описује Ковачић држање Стјепана Радића након проглашења заједничке државе 1. децембра 1918. Ковачић пише дословно:

"Послије 1. просинца 1918. Стјепан Радић чини све, да спријечи учвршћење проглашене државе Срба, Хрвата и Словенаца без приволе хрватског народа. У ту сврху било је најжитније организовати широке слојеве народа и обавијестити страни свијет о праву Хрватске, да буде самостална држава. Стога се Стјепан Радић обраћа Мировној конференцији у Паризу, обавијестивши владе побједника, да хрватски народ хоће властиту државу. Будући да прије обраћања Мировној конференцији није имао формалне репрезентације већине Хрвата, дошао је на идеју, да брзим скупљањем потписа, као приложеном меморандуму, добије такву потребну легитимацију. Изашавши на слободу након двотједног затвора, баацио се Стјепан Радић свом снагом на ту акцију.

Ако се точно сјећам, одржао је Стјепан Радић 15. сижечња 1919. велику скупштину у Иванић-граду. Истог дана послије подне стигао је у моје родно мјесто Љубљаница, гдје је живјела његова најстарија сестра Марија, удата за Гргу Ковачића, мог стрица. Чим је стигао, замолио је да се окупе сви сељаци. У свом говору сакупљеним сељацима Радић је међу осталим рекао: Света је дужност свих нас Хрвата подузети све, да Хрватска не остане у склопу државе Срба, Хрвата и Словенаца. Треба спријечити, да велике силе, побједнице у рату, које сада у Паризу кроје судбину многих европских народа, даду пристанак за такву државу, и подузети све, да на темељу права самоодређења народа Хрватска буде своја, постане самостална република. "товише, што Хрватска има и своје историјско државно право", па је затим наставио: "Нека Србима буде њихов краљ, ми га не требамо! Нека Србија живи како хоће, као што је и до сада живјела! Ми нећемо заједнице с њоме, јер хоћемо Хрватску сељачку републику. Позивљам вас, драга браћо, да ви сви, од 18 година на више, дадете своје потписе за меморандум, који ћу послати Мировној конференцији у Паризу са захтјевом да се призна Хрватска Република".

Радићев говор био је, дакако, примљен с одушевљењем. Одмах је био набављен потребан папир. Сви при-

сутни, међу њима и ја, ставили смо своје потписе за меморандум, који је отприлике мјесец дана касније, подупрт с близу 200.000 потписа хрватских сељака и грађана, достављен владама, заступаним на Мировној конференцији у Паризу. Судбина тог меморандума била је, као и многих других праведних апела потлачених народа, на које се побједници готово никада не осврћу. У меморандуму Стјепана Радића просвједовало се против српске окупације хрватских земаља и оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У њему се моли Антанта, да у Хрватску пошаље једно повјеренство, да се увјери о правим осјећајима хрватскога народа, и да Срби нису ослободитељи Хрватске.

За сваког добронамјерног човјека не треба јачег доказа од овог меморандума, да је Стјепан Радић био борац за хрватску државу и за тај циљ већ у сјечњу 1919. по други пута након историјског наступа у Народном вијећу изложио и свој живот”.

II.

Већ цитирани Итало Цигарели ⁽¹⁶⁾ износи такође противност Радићеву новом току ствари иза Првог светског рата. Он пише:

Кад је после Народно Вијеће изгласало уједињење са Србијом “Радић није био сагласан. Иако је Аустрија била исчезла, он се није хтео да помири са југословенским уједињењем, које је четири године пре тога био издао . . .”

Спасо Шараба саопштава писање једног Хрвата под псеудонимом “Јадрански” који се много окомио био на став Радића за време Конференције мира. Ја нити знам ко је тај “Јадрански” нити сам га читао, али ћу пренети шта о томе пише Шараба, па ће се можда или сасвим сигурно одгонетнути то име. Шараба пише ⁽¹²⁾:

“Стјепан Радић је позивао хрватски народ у јуначку борбу против Србије, а за победу Немачке и А-У, па када се нису испуниле његове жеље и наде, када је А-У раскомадана, он не мирује; шаље на Конференцију мира у Паризу меморандум са хиљадама потписа несвесних Хрвата, тражећи засебну хрватску државу. С тим актом претрпела је “југословенска ствар” најтежи ударац — писао је Ј. Јадрански (псеудоним) у књизи: “Неколико ратних успомена из Истре”. “ да ударац буде тежи —

пише Јадрански — меморандум је био упућен и италијанској делегацији, која га је немило искористила против нас, објавила га не само у великој дневној штампи, већ и у хумористичким новинама, где се у карикатурама приказивала апсурдност оснивања државе у којој се племена дивљачки кољу и неће заједнице”. Радић ваљда није мислио да ће његова писанија најјаче погодити баш Хрвате и то не само истарске Хрвате у својим консеквенцијама, него и његове бановинске Хрвате. Листови су у исто време добили од Италијана и објавили списак бановинских официра Хрвата одликованих у борби против Антанте и донели своје закључке: “Засебна Хрватска, са извесним коректурама границе, поступак је праведан, основан у начелу самоопредељења народа, тек нужно је да се та царска робиња и са Словеначком стави барем под италијански протекторат или што томе слично”.

“Елем, какви смо, добро смо и прошли” — каже Јадрански (истарски родољуб) у својој књизи.

У Енциклопедији Југославије, коју у Загребу издаје Крлежин антиспрски тим, пише Хрвоје Матковић⁽²⁰⁾, суб номине) да Радић “након уједињења од 1.12.1918. одлучно иступа против централистичких тенденција и великосрпске хегемоније . . . Негирајући ваљаност акта уједињења, Радић је негирао и монархијско уређење . . . па је своју странку прозвао републиканском (на скупштини у Загребу 1. марта 1919). На Радићеву иницијативу та скупштина је примила и резолуције о државно-правној самосталности Хрватске, о праву самоодређења хрватског народа, о посебној хрватској конституанти, сељачкој миротворној републици”.

Она није била призната 1919. од међународног поретка, али је оживотворена 1941. као истинска “хрватска мирољубива република”.

И највећи српски песник Јован Дучић утврђује ове ставове Стјепана Радића и његове странке, да би после дао о њима свој суд. Тај суд ћемо донети у идућим одељцима. Овде спадају следеће речи Дучићеве⁽²²⁾, стр. 47): “Народни посланици из Радићеве странке донели су решење да питање јединства и уједињења у Југославији није било донето у хрватском Сабору, као једино компетентном за таква решења. То је уједињење донело Народно вијеће, које је једино илегално и револуционарно

тело и чији закључци нимало не обавезују хрватски народ . . .”

III.

И Милан Марјановић пише о том Радићевом држању у Народном вијећу пред сам крај рата. Он пише (⁴³, с. 130):

“Кад је дошло до дискусије о томе да депутација Народнога већа иде у Београд да прогласи уједињење, Радић се томе начину уједињења опирао. Он није пошао у Београд. 23. новембра Радић је предлагао ову формулацију уједињења: “Етнографски јединствени, хисториским, културним и политичким развојем на три племена подијељени — народ Словенаца, Хрвата и Срба — ствара на темељу народног јединства и народно-племенске равноправности, заједничку савезничку државу на цијелом својем етнографски непрекинутом подручју”. Тражио је провизорну владавину три регента (српски регент, хрватски бан и претседник словеначког Народног света), те заједничку владу са три министра и врховним већем, састављеним од делегата разних аутономних покрајина. Дискусија је трајала два дана. Било је шест разних предлога. 24 новембра закључено је провести уједињење према упутствима датим одбору од 28 лица који ће поћи у Београд. Радић је приговарао да је тај закључак наметнут. Он је одржао темпераментан говор, који је увек касније цитирао као “последњу опомену”, коју је дао у оном пресудном часу: “треба да и Хрватски сабор одобри сједињење; не сме да се брише ни хрватска прошлост ни свест, нити ради без обзира на расположење народа, “који неће више да никоме робује и служи, ни туђину ни брату, ни туђој ни својој држави . . .”

Овде се не би смела пропустити једна пикантерија коју наводи исти Марјановић у вези те седнице Народног вијећа. Док је он говорио, улицом се скупила маса омладинаца и младих часника, тражећи Радићеву главу. У Већу су устали против таквога терорисања Павелић и социјалиста Кораћ, а кад се је, на интервенцију Прибићевића, маса уклонила са трга, Радић је окривио Прибићевића да је он покретач оне масе: “Чиним тебе одговорним за свој живот. Ако се мени ишта догоди, знај да неће бити ниједне седнице Народног већа и да ће пасти глава твоја и све тројице браће твоје”.

СТЈЕПАН РАДИЋ ПОСЛЕ КОНСОЛИДАЦИЈЕ НОВЕ ДРЖАВЕ

Држава образована 1. децембра 1918. постепено се консолидовала, добивши међународно признање без резерве. Посла је било много: сви су крајеви страдали, а нарочито предели двеју српских краљевина које су биле окупирани и изложене бесу освајача (у чијој су се средини опет најгоре понели Хрвати).

Али Радић није мировао ни онда, није мировао никад. Он је предузимао све мере да ту државу компромитује, подрива, уништи. При томе је све оптрице уперивао против Срба. Најразноврсније је мере предузимао да хрватске позиције ојача а српске ослаби.

I.

Тако пише у званичној Енциклопедији Југославије (у ствари хрватској) неки Хрвоје Матковић из Загреб (20, суб воце): "Пошто је у апелу француској војној мисији порицао правоваљаност акта уједињења, био је, по налогу министра унутрашњих послова Светозара Прибичевића, ухапшен и држан у затвору 11 мјесеци. Из затвора је организовао упућивање представке предсједнику САД Вилсону, на којој је сакупљено 167 хиљада потписа. Представка је остала без практичног ефекта, али је као средство агитације упозорила на пораст броја Радићевих присталица . . ."

Мора да је страшно било то тамновање Радићево кад је из затвора прикупио 170 хиљада гласова против државе у којој живи и која га је затворила. Исто као што је доцније Моша Пијаде преводио Маркса, тако је и Радић купио потписе против саме државе. То је балканско варварство неупоредиво са хрватском културом XX века репрезентираној у њиховој првој држави после Звонимира.

Он не бира адресата кад има да напада државу коју су и Хрвати хтели (бар 1918. су је хтели). Он пориче

правилност акта уједињења чак једној војној мисији Француске. Да ли би тако што могао да врши у својој “НДХ” да ју је доживео?

Радић, како каже исти писац, “постиже пот крај 1920, на изборима за Конституанту, 50 мандата. Радић није отишао са својим посланицима у Уставотворну скупштину у Београд, већ их је под називом “Хрватско народно заступство” окупио на сједнице у Загребу. Дакле, ствара засебно претставништво мимо државног. То се може и примити као средство политичке борбе, али се не може нападати држава као реакционарна која то допушта и толерира.

Исти писац каже како Радић “још вјерује у помоћ неких међународних фактора, па средином 1923. одлази у иноземство”. “Ту остаје, у разним државама, више од годину дана и, гдегод може, ради против Срба и против тадашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца”.

II.

И Матија Ковачић, шеф усташке промицбе, описује Радићеве ескападе првих година иза Уједињења. Између осталог, у својој књизи (6), на страни 49. Ковачић износи Радићев “Меморандум Конференцији у Женеви”, из чега ћемо пренети уводне ставове. Ковачић пише:

“Радићева борба против Србије од 1918. до кобног 20 липња 1928. има више фаза, праћених разним тактичким потезима. Преношење исте борбе и на међународно подручје и године 1924., када настоји постићи на Западу разумијевање за хрватско питање, несумњив је доказ, да је Радићев циљ био сталан. Имајући пред очима чврстоћу Версаљског поретка у првом десетљећу овог столећа и уједно жељу сила побједница, па и поражених велевласти, за миром, Радић чека на повољнија времена. О србијанским политичарима и њиховом гледању на Хрватску Радић је на чисту. Гледе Србије он се није подавао испразним надама. Радићево расположење и битни дио програма били су најбоље изражени у меморандуму, упућеном конференцији велевласти у Женеви 14. сижечња 1922., који су заједно с њиме у име Хрватског Блока потписали др. Мирко Кошутић и др. Мате Дринковић. Меморандум је садржавао и ово: “Хрватска, која није никада била подвлаштена од Турака, и која је увијек била једна потпуно европска земља,

више или мање независна, и увијек тијесно везана с осталом Европом, држће од ужаса и од гнушења гледајући и осјећајући како сваког дана опада све то наслєдство вјекова, и не могући да спријечи то ступидно и стално опадање, осим ако одговори на силу силом, што би довело управо уништењу саме основне културе и народног благостања и запријетило поновно миру Европе и цијелога свијета.

Просвијећене демократије имају императивну дужност, да не допусте да Хрватска и даље остане у тој страшној дилеми, која је права мора за хрватски народ, који поред све своје мирољубивости не може скрштених руку проматрати како постаје све тежи режим, који руши чак и саме темеље цивилизације . . .”

На страни 60 говори Матија Ковачић о “заокрету Радићевом 1925. године” (кад се вратио у Скупштину и признао Видовдански устав). То је била само игра, како признаје и Ковачић. Он пише (с. 60):

“Каснији политички развитак несумњиво је доказао, да је декларација Павла Радића био чин нужде, чиме се није забацио главни циљ Стјепана Радића: створити хрватску државу . . .”

III.

Говорећи о проблему Југославије уредник часописа “Савременик” у Паризу дао је у јесен 1970 један интервју у коме је цитирао писање Викхема Стида о Радићу. Он је казао (21):

“ЈА: Недавно сам у једној хрватској ревији прочитао чланак под насловом “Стјепан Радић у иноземству” у коме је цитиран његов разговор са свима добро познатим Х. В. Стивом (Henry Wickham Steed) године 1923., дакле једва пет година после оснивања заједнице. На Стивово наваљивање да оде у Београд и покуша на легалан начин извојевати хрватска права, а нарочито кад је подвукао да је у његовој кући израђена “Крфска декларација”, Радић је одговорио:

“Државе се не стварају у соби, него у народу. Ту “Крфску декларацију” нису потписали овлаштени представници хрватског народа. Ми нисмо никакав “троимени народ” или какво “племе”, него смо хрватски народ. . . Ви добро знате, да је хрватски народ на свим изборима до сада (28.8.1920., и 18.8.1923.) изрекао своју одлучну

непопустљиву и суверену одлуку, да хоће сам собом владати и управљати, то јест, да хоће бити неприкосновени господар у својој кући на хрватском територију”, а у једном предавању у Вестминстерској дворани у Лондону 10.10. 1923 он је додао: “У Хрватској пак влада нови дух за нову идеју права човјечности, који носи истовремено у себи пацифистички покрет и ради с практичним програмом за слободну Хрватску Државу”. Шта то значи?

ОН: То значи да је југословенство као народна идеја било покопано пре него што се родило, а да југословенство као државна идеја, без основних предуслова, није могла изградити. Живели смо у једном вакууму . . .”

Један од најбољих новинарских кореспондената данашње Немачке Јохан Георг Рансмилер, писао је ових дана о Хрватима са пуно симпатија и то у најбољем немачком листу (чланак “Хрватима није лако”, ²⁶). Па ипак у њему износи и доста критичког.

Он спомиње и Радића, и вели: “Око 1920 поче разрачунавање са великокрпством, са београдским централизмом који је на њему почивао . . . Краљевина је третирала своју другу по снази нацију као пазакуца. Али безпримерном политичком неспретношћу затворише такође и Хрвати пут ка сношљивом компромису према Београду. Њихов трибун Стјепан Радић, вођа Селачке странке, изиграо се са све новијим и новијим абруптним превртањима, са дебелом демагогијом и радикалним испадима, као и неограниченим опортунизмом. Он је тиме изгубио био сав кредит. Само што је 1928. пао као жртва једног политичког убијства он је могао да одржи високо легенду о себи”.

У сасвим скорашњој “Илустрованој историји XX века у 15 свезака, једна свеска је посвећена “Фашистичким покретима” великих и малих европских држава. Прво поглавље посебног дела посвећено је “Југоистоку Европе”, где се посебно говори о Југославији, а посебно о Хрватској. Писац је Ернст Нолте, јамачно “савремени историчар”, тј. историчар савремених збивања (Zeitgeschichte како Немци кажу). Он почиње своја излагања још од прве појаве фашистичких покрета у сваком пределу, да утврди шта их је изазвало.

Он говори и о Стјепану Радићу (²⁷, с. 198), за кога каже да је водио отпор против нове државе и постао “нешто на налик вође свога народа”. Затим стоји непо-

средно за овим: “у својим средствима није био баш избирач; није се устручавао чак ни од пута у Москву и приступању Трећој Интернационали . . . Наравно, Радић је на тај начин пружио својим београдским противницима много површина за напад, тако да је он био више пута ухапшен и његова странка једно време забрањена . . .” Каже писац да идеја споразума Срба и Хрвата није никад била мртва, баш ни код Срба. “Али је увек било неуспеха, за које није баш најмање крив (то значи за које је био крив, ЛМК) неурачунљиви Радић сам . . .”

IV.

У “Хрватском Гласу” из Канаде, (број за 25 август 1971), неки др. Ливајушић приказује књигу др. Доминика Мандића, која би требало да је нека хрватска “повиест”.

Ево неколико цитата из тог приказа:

Др. Ливајушић цитира Стјепана Радића, који је, по њему, рекао 14 маја 1923: “Никад више неће се наћи човјек у нашим редовима, који ће рећи, да смо ми и Срби један народ. Крвник и његова жртва нису једно . . .”

V.

Павле Јуришић, у својој цитираној књизи (39) наводи једну изјаву коју је Радић дао неком Л. Неманову и овај то објавио у напису “Балканска криза”. Не знам је ли то расправа, чланак или томе слично, па зато овог писца нећу цитирати у литератури, већ само у тексту. Не знам ни шта је тај Неманов по народности, али верујем да је Бугарин. Елем, између осталог, Стјепан Радић му је изјавио:

“Најзначајније је да су се још од почетка Хрвати односили према Србима са извесним подозрењем. — Словенци, Горшки католици и Босанци, ревносни Муслимани, имали су ово исто неповерење према Србима.

Ни они први нити пак ови последњи (и ако су Босанци српскога порекла) нису имали неке искрене симпатије за Србе, и што нису одлучно протествовали противу присаједињења Југославији, то је зато, што су правилно схватили, да ће Срби малобројнији и много слабији од Мађара и Немаца бити по њих мање опаснији, и природно је да ће им бити у границама Југославије лакше да

бране своју националну независност, своју културу и своју аутономију . . .”.

“Ми смо републиканци и федералисти, Срби су монархисти и централисти, рече ми у Загребу шеф хрватско-словеначко босанског блока, Степан Радић, који има огроман утицај на све северне провинције Југославије’

“Ми имамо различну психологију, различну историју и различне навике. Ми смо културни народ свикнути на начин европског политичког живота док пак Срби ни до данашњег дана нису се отресли балканских метода управљања. Ми смо били заиста продужење Европе ка истоку, авангарда европске културе, а сад хоће да од нас направе продужење истока ка западу, аријергарду балканске дивљине.

Хоће да поново обрну у чупу нашу лепу и чисту кожу коју ми имамо. Против једне такве политике, ми ћемо се борити свима могућим средствима. Ми смо савладали Маџаре, савладаћемо и Србе”.

Не много година иза смрти Радићеве показала је њихова прва држава иза Звонимира какав су они “културан народ” и “авангарда европске културе”. Ниједан народ црначки није показао досад такву културу.

СПОРАЗУМЕВАЊЕ СТЈЕПАНА РАДИЋА СА ИТАЛИЈОМ

После свог пута у Москву и нуђења комунистима, Стјепан Радић је непосредно затим водио преговоре са фашистичком Италијом и њој нудио себе и Хрвате. О томе има сад много података (кад су отворени италијански архиви). Ја имам пред собом књигу познатог италијанског политолога Антонија Таса “Италија и Хрватска” (друго, потпуно прерађено издање из 1967). Имам само прву књигу која се односи на године 1918—40 (24). Не знам да ли је и друга изашла.

Италијани су хтели да купе онога ко се продаје, а и да надлицитирају Русију. Тасо наводи један допис начелника штаба италијанске морнарице Дући од 14. децембра 1924. у коме овај опомиње надлежне на Радићеве обавезе према Русији. Он дословно каже (24, с. 15): “Не треба заборавити да иза овог последњег (Радића) стоји Русија, која није шкрта ако се ради о помоћима обећаним за време дугог Радићевог боравка у Москви”.

Не знам поуздано што је хтео тим рећи адмирал Дући, јер је од њега цитирана само ова реченица, али мислим да је упозорио надлежне да ће се Радић са својом Хрватском продати ономе ко више да. Проф. Тасо са своје стране пише: “Заиста је дошло било до индиректних контаката између експонената хрватског покрета и италијанских власти. Што се тиче евентуалног састанка, већ пројектованог, између најквалификованијег хрватског експонента Стефана Радића, који је тражио свуда, чак и у Москви, помоћи и подршке, амбасадор (италијански) у Паризу Романо Авецано био је мишљења да би, један састанак са Радићем могао бити интересантан, нарочито ако преговори о Ријечи не доведу до икаквог резултата и не изгледа могућ стваран споразум са Југославијом . . .”

Колико ја разумем овај став, он значи: Ако Београд, ако Срби буду интрасигентни у погледу Ријеке, не признајући је Италијанима, треба да се овим споразу-

меју са Хрватима који ће бити јефттинији! Зато Хрвати ову вешту лицитацију зову “јефтимба”.

Да то потврди Тасо наводи разговоре вођене са Атилијом Тамаром, делегатом фашистичке странке у Бечу, неко време министром Италије у Берну (1935—1942), канда последњи пут вођене 16. јануара 1924. Извештава да му је Радић казао да “Пашић чини апел на његов патриотизам рекавши му, да само јединство свих Словена (мисли свакако јужних Словена, Слави, тако их Италијани и данас зову ЛМК) може да сачува словенске земље а револуција не би имала други резултат него свести Хрватску у најмање границе. Он, Радић, хоће, напротив, револуцију и независност а не аутономију, и изразио је да је жељан видети борбу Хрвата за своју слободу стављену под ауспиције Италије. Кад је најрадикалнија страна Хрватске (странка права) под утицајем Сакса одлучно италилофилска, странка коју он (Радић) води не жели да буде мање (италофилска)”. (У списку споменутих личности на крају дела каже за Сакса: Ниђо Сакс-Грики, хрватски политичар. Признајем да је мени та личност непозната, ЛМК).

У аднотацији тих својих излагања Тасо каже: “Радић се више пута нашао са Тамаром у Бечу који је извештајем од 16. јануара 1924. обавестио Мусолинија о једном разговору са Радићем. Овај му је поновио да му је Пашић казао да Срби имају уговор са Италијом и да би Хрватска у случају расцепа била минималног опсега. Радић је саопштио да је “одговорио Пашићу, чак кад би такав уговор и постојао, њега то не би ни на какав начин импресионирано, јер је ту скоро говорио са енглеским пријатељима и добио је уверење да Енглеска не би никад дозволила извршење тога. Информирајући се у Паризу, где хрватска ствар има мало пријатеља, ипак је стекао убеђење да би Француска у дилеми помоћи Србији или спречити италијанско освајање Далмације бесумње заузела ово друго гледиште. Радића који, противно свом одговору Пашићу, верује у постојање тајног уговора (са Италијом), то горко боли. Он се изражава готов и искрен да учини какав било корак који би Италија тражила, да би показао како Хрвати заиста желе револуцију и самосталност, а не аутономију. Он сматра за своју дужност — с обзиром на међународно јавно мишљење — да и, исцрпи све могуће акције покушаја споразума са Србима, на које ће пасти кривица

за прекид и за крв. Он каже да његова активност нема за циљ споразум, јер он зна да је овај немогућ, него једино да задобије повољно расположење међународне јавности. Он изјављује да би био задовољан кад би борба Хрвата за своју слободу била стављена под окриље Италије, и био би чак расположен и да промени своје држање уколико би Рим то од њега захтевао. Он рече да је најрадикалнији део хрватизма (странка права) под утицајем Сакса одсудно италилофилска, и да ни он са своје стране не би то мање био. Ипак сумња да ће имати моралну подршку и помоћ Италије, јер га је рђаво примио наш отправник послова у Лондону кад је отишао код њега да му изложи хрватско питање . . .”

Тамаро спомиње свој извештај Мусолинију о истом предмету 1. јануара 1924. о свом разговору са Радићем, али тај извештај није публикован.

Писац књиге (Антонио Тасо) спомиње даље ескападе Радићеве и његов улазак у владу новембра 1925, “забивши 8. фебруара бриљантну победу (на изборима), потпомогнут такође од Русије према њеном обећању датом му за време његовог боравка у Москви” (24, с. 26).

Јосип Хорват у више пута цитираној књизи Хрватски паноптикум (9), на страни 209, наводи како је Манко Гаљарди, члан емигрантског Хрватског комитета, по повратку у земљу издао брошуру под насловом “Истина о хрватском емигрантском комитету — одговор на нападе Ст. Радића”. “Брошура је требала доказати да је Радић талијански плаћеник”. Ја, нажалост, немам ту брошуру али ће она стојати на расположењу другима који буду писали о Радићу. Зато овај податак не сме остати незапажен.

То не би била једина држава која је Радића плаћала. Добивао је он и из Беча плату за своју шпијунску делатност. Што не би и од Италије?

Тако се тај камелеон свакоме продавао само ако је могао да нађе савезника против Срба!

ШТА ЈЕ СТЈЕПАН РАДИЋ СПРЕМАО СРБИМА У ХРВАТскоЈ

У једној памфлетској књизи некадашњег уредника "Обзора" Влаха Раића, изашлој у Аргентини 1953 под насловом "Хрватска и Србија", налази се на стр. 125 један драгоцен податак. Ту је реч о једној посети далматинских Хрвата Стјепану Радићу "задњих мјесеци 1924", међу којима је био и сам писац књиге. И даље дословно стоји ⁽²⁵⁾: "Затим су му поједини чланови делегације изнијели низ конкретних случајева о жан-дармском терору и непријатељском држању српског пучанства према Хрватима. Радић, који је до тада био миран, наједном се разјарио, те је ускликнуо: Кемал паша је истјерао Грке, који су били већ преко 4000 година у Малој Азији, а ми ћемо се доскора ослободити Срба, који су у наше земље стигли тек пре 300 година.

Ове су речи дјеловале на малтене све електризирајући, па су се појединци почели распитивати кад ће и како ће то услиједити. Како се Радић био вратио из иностранства, појединци су се подавали далекосежним маштањима. Радић је, чини се, смиревши се, схватио да се превише истрчао, па рече да се његове ријечи не шире у народу, да не би дошло до немилих појава, те свима препоручи стрпљење и вјеру у коначну скору побједу.

Дакако да су се, упркос Радићевих препорука, његове ријечи брзо прочуле по далматинској Хрватској, а и много даље, па су на широке народне слојеве дјеловале управо магичном снагом . . ."

Преко ове изјаве се заиста не може прећи. Она је доказ да је у основи иста идеја загрејавала Радића и Павелића, као и уопште свеукупно хрватство. Ослобођење од домаћих Срба било на који начин, то је био њихов сан и њихова идеја-водиља. Она иста која је довела до 1941.

Али је интересантно упоређење које је Радић учинио са Ататурком и Малом Азијом, упоређење које Хрватима никако не иде у прилог. Јер су тамо, у Малој Азији,

Грци били староседеоци, а Турци досељеници и “уље-зи”. Први су били тамо заиста три-четири миленија, а други свега шест-седам векова. Грци су по хрватској теорији имали право да избаце Турке а не ови њих.

Стварно су Турци избацили Грке, јер су добили рат над Грцима. Аналогија неби опет ишла у корист Хрвата. По аналогији, и једној и другој, они би могли да буду жртва, јер батина има два краја.

Али се Срби никад нису носили том мишљу да избацују неког из краја у коме живи, а камо ли да га убијају зато што ту живи. Чак ни Немце нису избацили Срби 1945. већ Хрвати: Јосип Броз са својом дружином.

И, ако су Хрвати мислили да Србе протерају, морали су рачунати на рат. Јер протеране треба неко да прими. Да ли би их Срби из других крајева примили и тиме легализовали хрватски поступак ако не би били на то присиљени.

Не, Радић се заиста био истрчао са конкретизирањем тога феномена и био га је дочарао. Али је главно да је он изнео своје интимно гледиште, које је у исто време опште хрватско гледиште.

У толико и овај памфлет Влаха Раића има своју вредност.

ЈОШ ПОНЕШТО О РАДИЋЕВОМ СТАВУ ПРЕМА СРБИМА

I.

Читава ова књижица је посвећена разоткривању Радића као љутог непријатеља Срба и Српства уопште. О томе би се могли написати читави томови. Овде ће се изнети понека појединост, која је накнадно сазната, па није могла лако да се уврсти у већ постојеће одељке. Нарочито где се ради о давању квалификација Србима у "Хрватској", другим речима граничарским Србима.

Тако истакнути хрватски историк савремених збивања др Богдан Кризман у својој скорашњој студији о Радићу и његовој странци пише (" , с. 108):

"Говорећи о питању евентуалног изручења заступника дра Х. Хинковића, на сједници 30.3.1914, Радић је — на задовољство франковаца — рекао: "Идеја народнога јединства само је онда искрена, кад Србин у Хрватској вије у првом реду хрватску заставу, јер смо један народ; кад се служи и с оним писменима, која нас уједињује. Нитко се данас више не бори за боје, нитко се не бори за платно црвено бијело плаво, него се бори за народност, која нам је заједничка; ми се боримо за језик, који нам је свима један. Ако Србин истиче ћирилицу, а не може рећи, који је тому други разлог, него посебна српска мисао, онда имамо не само право, него свету дужност рећи: Ми то не дамо, и то или зато, јер си партикулариста, да се благо изразимо, или не дамо зато, јер си поставио ту мисао против нас у ово одсудно доба, кад нам се о глави ради". Касније је Радић добацио једном говорнику да Медаковић није хтио устати кад се пјевала химна "Лијепа наша", и није се дао примирити све док председник није против њега и првака Хрватске странке права Александра Хорвата поднио приједлог да се искључе са сједнице (Радић са 15, а Хорват са 8, уз губитак дневница за вријеме искључења), а њима је придружио И. Затлук и И. Фран-

ка (због поклика “Издајнице!” упућеног већини), што је сутрадан већина — по Радићу “шингарска већина”! — и прихватила”.

Ето, у погледу ћирилице Стјефан Радић је имао исто гледиште које је доцније спровео Анте Павелић а покушава да спроведе и Јосип Броз. Радић није против Срба кад они истичу хрватство и признају се као Хрвати. Иначе, они “то не дају”! Штета да није још жив др Риста Митковић да ово сазна.

II.

На другом месту пише др Кризман (⁴⁴, с. 144) да је Радић у своме “Дому” од 3. априла 1918, у чланку под насловом “Најзрелији народ Славенски”, безобзирно напао Србе, а хвалио и славио Чехе који су међу “свима славенским народима данас једини потпуно свиесни или потпуно политички зрели”. “Јесу ли се наши граничарски Срби послоне промиенили? — пита се Радић. — Нису, него су своју протухрватску а мађаронску, а заправо мађарску политику почели водити под именом политике народног јединства и тиме су добили за се велики дио хрватске господе. То је данас хрватско-српска коалиција, за коју сви ето знамо, да су сви њезини јавни чини мађаронски, а приватно њезино мишљење, које у политици ништа не вреди, да је свакојако, али није хрватско ни у народном ни повјесно-земљописном смислу. Коалиција наиме ни по приватном мишљењу не пристаје нити уз то, да су Словенци дио народа хрватскога, нити је зато, да троједна краљевина Хрватска-Босна-Далмација буде своја и самостална држава Хрватска са својом народном владом и управом. Него за што је коалиција? То је јасно она написала у својој саборској адреси од 1917., гдје жели, да се ми Хрвати заједно с овим Србима, који су с нама и међу нама, али без Словенаца одржимо сви скупа под мађарском круном светога Стјепана. Ових задњих неколико мјесеци уз ово коалирско-српско мађаронство води се још једна политика под југославенским именом, која додуше стоји искрено на темељу народнога јединства, али сад већ више не стоји на темељу хрватскога државнога права. Зашто је то хрватско државно право изпуштено, то јавно нигдје није речено, али се приватно свуда тумачи овако: Хрватскога државнога права нити нема; они уговори и

оне присегае, што их Хрвати сматрају својим државним правом, то су заправо њихови ланци и вериге; Срби су много слободнији, много отпорнији само зато, јер не носе таквих ланаца и верига, и ако су Хрвати збиља за народно јединство, онда се морају оканити тих застарјелих листина, на којима је написана само њихова срамота и њихово робство. Ово је мишљење наших србских граничара, који никад нису имали ни домовину, одкада су своју домовину оставили, а камо ли би имали своју државу. Будући да су Словенци својом домовином држали Аустрију, а праве своје словенске државе нису никада ни имали, то су они врло лако и управо одушевљено прихватили ово мишљење наших граничарских Срба, у тој племенитој мисли, да нам више вреди јако и непоколебиво народно јединство и без хрватскога државнога права, него ли слабо народно јединство и с хрватским државним правом . . .”

III.

На седници Хрватског Сабора од 4. августа 1918, Радић сав одушевљен Руском револуцијом: “Кад то знамо, онда ћемо видјети — тврдио је Радић — да је антанта до недавна гријешила, док је југославенски проблем као српски сматрала, и док је писало и говорило, да ће то бити велика Србија, и ту нема ништа друго него Душаново царство. Пад рускога царизма донио је ново свјетло. Двоје је само могуће, или да остане ситуација у средњој Европи према границама, како је данас, и онда ће у монархији бити краљевина Хрватска слободна и сједињена, а изван монархије уједињена обновљена Србија и јака Бугарска . . .”⁽⁴⁴⁾, с. 137).

СТЈЕПАН РАДИЋ О СЛОВЕНЦИМА

I.

Стјепан Радић не говори нигде о Словенцима непо-вољно, то се мора признати. Али он не признаје њихову националну посебност. Као и други Хрвати из његове младости он сматра Словенце Хрватима, саставним делом хрватског народа, тзв. "Планинским Хрватима". Има у овој књизи више доказа о томе, више изјава самога Радића. Ми их нећемо понављати, јер је ова књига намењена приказивању Радићевог става према Србима. Кога ствар интересује, лако ће пронаћи те ставове који се односе на Словенце.

Овде ћемо само поновити нешто из последњег одељка ове књиге (пред овим), из одељка "Још нешто о Радићевом ставу према Србима". Он се жали на Хрватско-српску коалицију која "ни по приватном мишљењу не пристаје . . . да су Словенци дио народа хрватскога". Како се то може уопште "ниекати", то је белодана чињеница, утврђена истина по Стјепану Радићу и консорцијима!

Стара је то и позната тенденција Хрвата да Словенце апропришу. Сам Ватрослав Јагић и његов брат су се зграњавали због тога (вид. мемоаре Ватрослава Јагића "Из мојега живота").

Радић то исто тврди иако у другој форми. Буну се чак да има некога ко то не признаје.

Стјепан Радић је издао у Прагу на чешком језику 1902. године једну књигу под насловом "Словенска политика у Хабзбуршкој монархији", где тражи преуређење државе у пет делова: Чешку, Галицију, Мађарску, Хрватску са словеначким деловима и Алписку Немачку (1).

Дакле, анексија Словенаца под именом Хрвата (Фишел, 2, стр. 453).

Словенци су осетили (раније далеко више) од кога им прети опасност и зато су се више приближили Србима а према Хрватима, да употребимо најблажи израз, остали хладни. И ове Радићеве речи осетиће Словенци уколико за њих дознају. Наша је брига да им укажемо на њих.

СТЈЕПАН РАДИЋ О ЦРНОГОРЦИМА

Стјепан Радић је погинуо од зрна једног Црногорца. То је случај. Али има доказа да се он веома неласкаво изражавао о Црногорцима. Ја имам овде само два кратка пасуса према раније споменутој књизи Стијепана Кобасице. Оба пута се ради о његовим говорима као “народног заступника” у Сабору Хрватске и Славоније.

У првом говору се он прво окомио на Србе у Хрватској. На седници Сабора у Загребу 1910 године, Радић каже:

“Високи Саборе . . . У Хрватској не смије бити српске политике, нити опречне нити различне хрватској политици . . .”.

Радић је говорио и о Црној Гори. А ево шта:

“Младочеси су своје србофилство довели до безумља, као на примјер иначе женијални писац Холечек, који, говорећи у својим дјелима, каже да на Балкану културну и економску мисију има — Црна Гора! Да је Холечек рекао политичку мисију, како-тако, али каква је то економска мисија кад им Русија шаље кукуруза да не помру од глади . . . А гдје је истом културно пошланство у голом кршу без школа . . .”?

На седници од 4 априла 1913, Радић се опет осврће на Црногорце:

“Црногорци су дангубе у миру, јунаци у рату”. Затим тврди како жене у Црној Гори “одевају и хране мужеве”, како је Црна Гора “слободна додуше, али непросвећена и гладна!”

Напред је наведено (у одељку “Државноправни пројекти Радића”) како је он тврдио “За Црну Гору има сијасет докумената да је то некоћ био саставни дио Хрватске”.

Има “сијасет докумената”, како он каже, али не наводи ниједан, нити би икако могао наћи. Али набацајући ту тврдњу, он хоће да конституише неко “повјесно право” и на Црну Гору. О њој се најлошије изражава, али је у исто време и присваја!

СТИПИЦА РАДИЋ КАО “ПЕСНИК”!

Сваштар, Радић се и на “лирском пољу” покушао да афирмише, разуме се пригодним песмама, без правог слика, без духа, без икакве литерарне вредности. Али његова сервилност Бечу и мржња на Србе и ту је долазила до изражаја. Има више тих песама, али су за нас нарочито интересантне ове две.

За јубиларни број “Дома” 1914. г. поводом прославе рођендана Фрање Јосипа Првог, Радић пушта једно своје песничко сочињеније. Какав је политичар, какав је прозични писац, такав је и песник. Да се читаоци увере, преносимо дословно ту његову песму из које ће се такође видети и слугерањски дух његов. Данас, кад знамо да је он био плаћен из диспозиционог фонда (Аустрије, не Аустро-Угарске како тврди нпр. др. Бранко Миљун), биће нам и ова “песма” разумљива. Она гласи:

Хрватском краљу Фрањи Јосипу Првом

Шездесет је годиница равно
Што Хрватском краљује нам славно,
Краљ наш мили, Фрањо Јосип Први
Рјетке славе јубиларац врли!
Стога ето вјернијех Хрвата
Вељој слави отварају врата.
Веселећ се јубилеју твоме
И прејасном Дому Хабзбуршкоме
Зато кличу из дубине груди
Франц-Јосипу Првом слава буди!

Поводом наступа “хрватских пуковнија” у Србију у лето 1914. који ће завршити са катастрофом за те пуковније и са можда највеличанственијом српском победом овога века (код Цера и Колубаре), Радић није могао да сачека крај, већ одушевљен “победама” те царско-краљевске војске објављује у листу почетком октобра исте године песму која гласи:

Нова Хрватска химна

Боже живи благослови
Главу дома хабзбуршког
ред и право да обнови
усред копна европског:
Хрватску да уједини,
круни чешкој врати сјај,
негве скине Украјини,
мукам' Пољске учини крај!
Десет пука свију раса
Хабзбургу је бедем јак,
Хабзбург свим је лука спаса
свима новог жића знак:
Пољак, Хрват и Словенац,
Чех и Словак, Бугарин,
Украјинац, Румун, Немац
још и равне пуне син.
Свима Дунав топи њиве,
Свима вјеру даде Рим,
Свима исток крвцу попи,
Немачка је узор свим.
Бројем изнад сто миљуна,
духом, тјелом људства цвјет
хабзбуршка над њиме круна
пред њима — културе свијет.

Стјепан Радић

Као што се види, у “химни” се спомињу све народности Аустро-Угарске, али о Србима нема ни речи. Маџари се не помињу по имену, али се свакако они подразумевају под изразом “равне пуне син”. Као равноправни грађани се наводе још и Бугари мада никаквих бугарских насеља није било у Аустро-Угарској. Можда је Радић хтео Србе да побугари, као што је већ учинио био и Македонију. Он ту још рече да поменути народима “свима вјеру даде Рим”. Дакле: и Румунима, и Украјинцима, па и Бугарима!

Кад је 1915. Србија морала да попусти пред Немачком и Бугарском у савезу са Аустро-Угарском, и за време Албанске Голготе, овако је Радић триумфовао у својој листу “Дом”:

Иде у бој попут грома
Осветник хабзбуршког дома
Са победним кликом гине
За спас домовине!
Зато напред као гром и бура
Царевина да се осигура
И Хрватска да се уједини
Јер то хоће и Бог на висини!

СОМАТОЛОШКЕ ОСОБИНЕ СТЈЕПАНА РАДИЋА

I.

Несумњиво ће изгледати чудан овај наслов одељка: какве то соматолошке особине имају да се износе о некој угледној културној личности, о “великом учитељу хрватског народа”, како су у земљи, поводом његове обљетнице, гласно клицали, о Стјепану Радићу! (Интересантно је да тај исти епитет има и Јосип Броз: њега зову “велики вођа и учитељ наших народа”!) Али Стјепан Радић има заиста једну соматолошку “осебујност” коју су и други истицали, и коју ни ми не смемо мимоићи, а то је ова: Стјепан Радић је циганског “подриетла”. Ја сам испочетка сумњао у то, данас не сумњам ни најмање. То су многи тврдили; ја ћу међу њима навести два “класична сведока”.

Прво сам то нашао код професора Филипа Лукаса, великог хрватског (и усташког) идеолога. Он, Далматинац из Каштела, писао је у Хрватском листу, Осигек: “Стјепан Радић циганске је пасмине. У њему нема ни капи хрватске крви, нити је достојан да буде народни вођа. Учинио би се највише дјело у хрватској повијести, кад би се из живота Стјепан Радић одстранио”. (Мисли свакако из политичког живота, јер Лукас, иако — као клерикалац — његов противник, није ваљда пледирао за његово убијство?).

Једно је “али” сигурно (да употребимо хрватску стилистику) да је Лукас Радића сматрао и јавно прогласио као изданка “циганске пасмине”. И то Лукас тврди без каквих ограничења, као да је циганин и по оцу и по мајци, и то не у даљој прошлости, већ у самој садашњости.

Могло би се рећи да је Лукас то из мржње према Радићу изнео. Међутим, баш ових дана читам једну најдасве занимљиву књигу о Југославији на немачком, изашлу пре неки дан (1971) од кореспондента немачких водећих листова у Београду Јохана Георга Раисмилера⁽²⁸⁾. Та књига ће бити у следећем одељку директно цитирана, па чак и овај став о пореклу Радића. Сад може само да се каже: Раисмилер без икаквих резерва ка-

же да Радић “потиче из циганске породице”. Не да су му ранији преци били Цигани, већ најнепосреднији. Он је то несумњиво испитивао и контролисао са немачком акрибијом. Он тврди категорички да Радић лично “потиче из циганске породице”.

Стјепан Радић је имао заиста изразито тамну комплексију, па чак и остале физичке особине Циганина. Ја сам њега гледао стотине пута у београдској народној скупштини мада ми та мисао никад није падала на памет. Сад ми је “пукло пред очима”. Сад ми дефилира Радић у мојим духовним очима разголићен и “непатворен”, видим га какав је био у ствари. Тиме се објашњава многа особина Стјепана Радића. Истина, рећи ће се: и Цигани су људи. То је тачно, али су Цигани такође Цигани.

Нека ми је дозвољен овде један мали екскурс: Скоро сви шефови странака и политички вођи Хрвата иностраног су порекла, нарочито вођи овога века. Јозуа Франк је био осјечки Јеврејин, Јосип Јурај Штросмајер је био славонски Шваба, Стјепан Радић је био Циганин, Владко Мачек је Словенац (он ми је сам причао да му је отац био Словенац) итд.. Сад читам у “Хрватској држави” Бр. Јелића (број 195/1971) стоји да је садашњи претседник ХСС, др. Јурај Крњевић имао друго име у школи. Тамо стоји “да његови школски другови кажу да се као ђак звао Јун (Juhn) а онда затим двадесетих година промјенио своје име у Крњевић”. Не стоји ту да није био Хрват, али име Јун није хрватско. Добро је да је овде слика употпуњена и са “подријетлом” Стјепана Радића. Добро је да ју је изнео један аутентични Немац, пријатељ Хрвата. Јао нама да је то први учинио неки Србин!

II.

Мени је причао Милан Банић, народни посланик из Ријечког Приморја, да је Радић заиста био циганске “пасмине”. Причао ми је још много детаља о њему веома неповољне, али ја немам овлашћење да то пренесем јавности. Могу само толико рећи да је Радић, по Банићу, био пред крај живота. Имао је јако развијену шећерну болест (дијабетес), да услед ње није видео ништа (што сам и ја опазио посматрајући га у скупштини), да је јео за пет-шест људи итд.. По Банићу могао је живети најдуже неколико месеци. То ми је Банић причао у Риму 1953 године.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТЈЕПАНА РАДИЋА НЕКИ СТРАНИ ПИСЦИ О СТЈЕПАНУ РАДИЋУ

О Стјепану Радићу писано је у своје време врло много, нарочито поводом његових победа на изборима у Хрватској и његове трагичне смрти. То је махом била ефемерна штампа, углавном новинарска. Али је његов феномен објашњаван и у књигама. При томе је давана карактеристика његове личности. Књиге остају дуже па се и данас могу наћи и читати. Нажалост, ја немам све те књиге, али оне нису све ни потребне. Довољно је навести неколико ставова из мало дела, али репрезентативних. Да се види како је Стјепан Радић оцењиван у озбиљној светској публицистици, а то значи и како је он схваћен у озбиљним круговима Европе. И ту су неки новински написи, али су први пренети у књигу и као такви и данас доступни јавности, а други је сасвим савремен, као одраз онога што је у књигама сачувано, трећи су из самих књига.

I.

Један од најбољих италијанских новинара из времена Првог светског рата и иза њега, Итало Цингарели објавио је на немачком своје изабране написе из тога доба (¹⁶). Један је посветио Стјепану Радићу (¹⁷), у коме је изос. изнео:

“Треба се чувати схватања да Радића не треба озбиљно узимати, да он нема никакав систем. Он је свој систем јасно прецизирао у Хрватском сабору 1910. кад је прозван највећим акробатом света! И његово љубакање са Аустријом тога доба било је једно од његових акробатских вежбања, јер је маса хрватског народа нагињала Аустрији а њему је само до тога било да буде код ње популарнији . . .”

Писац каже како се демагог Радић служио изразима “баналним и тривијалним” према сељацима, употребљавајући све могуће лажи. Наставља директно: “Он се није

устручавао у једном селу да аудиторијуму доказује како је он својим сопственим очима видео (ми потсећамо да је био слеп), како је Нинчић једном новинару дао 10.000 швајцарских франака; мало затим једној новинарки још већу суму јер је с њом кокетирао. 'Видите ви, хрватски сељаци куда иде ваш новац који сте дали као порез . . .' Кад је министар финансија Стојадиновић био у Америци да регулише питање дуга објавио је Радић у Хрватској пун неуспех преговора и без чуђења јер 'ко би могао дати кредит једном банкару који у Паризу за јадну ноћ изгуби пола милиона франака, што се догодило Стојадиновићу у предвечерју свога пута за Америку?' А тај министар финансија беше његов пријатељ".

Писац наводи како је Радић био ухапшен неколико пута да онда настави (¹⁷, с. 127): "Избори за Уставотворну скупштину доведоше тога чудног политичара до превремене слободе". И каже сад, кад је напустио затвор, у уверењу да слободу дугује Милостивом срцу принца регента, данашњег краља Александра узвикну, 'Живео принц регент!' Увече, кад је дознао за триумф своје партије, исправи свој поклич и узвика без околишења 'живела република'. Онда поче да скита кроз земљу и опет изазва полицију кад је наредио да се са зидова школа отстране слике Петра и Александра . . ."

Са једним 'живео' данас и 'доле' сутра он је завршио своју политичку каријеру која му је, према приликама, дозволила да несумњиво докаже да је био пријатељ Хабзбурга и непријатељ Карађорђевића, непријатељ аустријске куће и верни слуга српске краљевске куће, републиканац и монархист, пријатељ и непријатељ Италије, комунист и империјалист . . ."

Говорећи о сталној превртљивости Радића у другом чланку (Италија и Југославија, ¹⁸) Цингарели пише: "Чудно је то да се све дискусије о југословенској ситуацији врте баш око човека коме хоће већина да оспори ауторитет и озбиљност, док му у ствари само једно треба одрећи, а то је етика. Он хоће да доспе циљу, да влада, и да то постигне не зна ни за какве сметње, никакву непомирљивост; само ако он као супстрат његове политике код хрватског сељачког становништва остане, свака му је еволуција права и дозвољена . . ." Спомиње опет његове акробације према Србима (признање Видовданског устава, затим одрицање итд.).

II.

Један немачки политиколог писао је под псеудонимом 1933. књигу против Срба под насловом “Опет увек Србија” (40), и том приликом се дотакао и Радића. На страни 39 те књиге он пише: “Почео је са својим познатим републиканством, под којим се стварно крио стари негативизам дра Антона Старчевића. Кад је та метода спојена са једном пропалом политиком апсистенције отказала, Радић се окрену напречац ка државотворству, ка једној конструктивној државној политици која је нашла свој израз у познатој изјави од 26. марта 1925. Радић се попе из затвора директно на министарску столицу. Али изгледа да се он сувише усмелио при прелазу у сасвим супротни правац. Он је признао све што је раније побијао: посебно Устав од 1921. и принцип народног јединства Хрвата и Срба, што је у стварности значило на одрицање националног индивидуалитета Хрвата”. По “Лихттрегеру” он је конзеквено признао да Хрвати нису народ за себе!

III.

Ту скоро је написао и издао једну књигу о данашњој Југославији дугогодишњи кореспондент најбољих немачких новина у Београду Јохан Георг Рајсмилер. Књига је не само актуелна већ је историјски интересантна. Писац је између осталог дао и карактеристике свих народа који живе у Југославији, и то доста објективно. О Србима говори врло добро, о Хрватима канда још боље. У одељку о Хрватској посветио је две-три стране Стјепану Радићу (28, с. 52 ид.). Ту он изос. пише:

“Готово је сигурно да је Стјепан Радић рђаво испунио задаћу која му је била запала као најважнијем претставнику Хрвата у овој ситуацији. Јурист, који потиче из циганске породице, беше сувише непостојан и сувише оклон фантастичним идејама, да би њему могло успети да својој нацији уравни пут ка тлу реалности. Он је у исто време молио и Италију и Совјетску унију за помоћ. Код куће се упуштао, иако добар католик, у трајну кампању против папе, против бискупа и уопште ‘попова’. То је било бесмислено, јер у Хрватској није било никад клерикализма достојног помена, и Радић је без потребе одбијао од себе савезнике. Кад је Радић 1925. једним неочекиваним обртом ушао у владу, свако је мислио да

је то чисти опортунизам. Сад место да је тражио компромис са Пашићем, великаном Србије, он је допринео његовом паду. Питање је да ли је још уопште било могуће једно решење прихватљиво и за Хрвате и за Србе. Све веће радикализирање на обе стране остављало је мало простора за компромис. Њему је (том радикализирању) пао као жртва Стјепан Радић: 1928. га устреља у Скупштини један црногорски посланик, великосрпски расположен . . .”

IV.

Много је угледних Хрвата и Срба дало веома неповољно мишљење о Стипици Радићу. Ја то нисам сакупио. Имам свега два-три таква мишљења, па је можда добро и њих сачувати од заорава.

Истакнути хрватски политичар из Сплита др **Анте Трумбић** није имао ни најмање добро мишљење о Радићу. То је саопштио Слободан Јовановић а пренео и сачувао од заорава Коста Ст. Павловић⁽²⁹⁾. Он каже да му је 19. фебруара 1944. “казао Јовановић да је Трумбић као ‘заједничар’ био противу Стјепана Радића, кога је сматрао будалом и бољшевиком”. То је свакако Трумбић лично казао Слободану Јовановићу.

Познати вајар **Иван Мештровић**, који је некад био пријатељ Срба, да после постане њихов највећи непријатељ, написао је у својим мемоарима⁽⁴¹⁾:

“Са Стјепаном Радићем видио сам се свега три пута . . . Колико је мени његов покрет био симпатичан, толико га нисам волио ради његових често демагогијом протканих говора и због рјечника који је ту и тамо употребљавао, јер је то био рјечник неког сељака крчмара, а не политичког народног првака . . .”

Најбољи хрватски есејиста и одличан писац **Јосип Хорват** писао је ту скоро⁽⁹⁾:

“Радић, менталном баштином праваш, проповиједа како ће он извојевати “правицу” пред мировном конференцијом у Паризу, као да је она била неки судачки форум. Скупља потписе за меморандум Вилсону. Због тих потписа падају батине и главе. Радић тражи све могуће везе, прима их некритично, па и талијанске агенте. Иноземство је стекло дојам да је нова држава Јужних Славена провизориј. Хрватски комитет, група анонима, тиме је добио инјекцију виталности: тврди да је од Радића

примио пуномоћ да поради на успостави “Томиславове државе”.

Данашњи лидер комуниста Хрватске Владимир Бакарић изјавио је у једном интервјуу ријечког часописа “Домети” који је пренет био у загребачком “Вјеснику” од 12. децембра 1970. да странка Радићева није изграђивана одоздо већ да је била “експонент финансијског капитала” Хрватске, али је такође “заступала југословенски индустријски капитал”.

То је, разуме се, највећи деманти да је страика била сељачка (ХСС). Радић је увек био руковођен парама, па било то из диспозиционих фондова било из банака, не само хрватских.

Од Срба нам је при руци само Јован Дучић који је казао у својим познатим написима у Американском Србобрану за време прошлог рата (прештампано у књизи под ²², стр. 41): “Ми овде понављамо: да се два политичара, какви су били хрватски идеолог Анте Старчевић и хрватски демагог Стјепан Радић, не би изашла на крај никаква држава много старија и много стабилнија него што је била она несрећна Југославија, на рачун које су се стварале странке, и народни покрети, и репутације, и славе појединих вођа, и корупција у једној донде поштеној кући, и најгоре име за један од европских народа најплеменитијег соја . . .”

РАДИЋЕВ УТИЦАЈ НА УСТАШЛУК И ХРВАТО-КОМУНИЗАМ

“Наук Стјепана Радића” оставио је свој траг, примењиван је и “опонашан” и у другим екстремним хрватским покретима. Он свој утицај врши и дан-дањи на формирање хрватске националне свести и на националистичке фантазије Хрвата. Али је он несумњиво допринео и погромима Срба који се стално врше од Хрвата ево већ пуних 30 година: прво од “ушаша”, а сад од Хрвато-комуниста под вођством Југославије Јосипа Броза из Хрватског Загорја. Први су радили на физичком, биолошком, истребљењу Срба, ови сад на њиховом морално-политичком крњењу.

И ту ћемо се позвати на веродостојне сведоке.

I.

Раније смо цитирали немачког савременог историчара Ернста Нолте о фашистичким покретима у Европи (27). Ту на страни 202 пише Нолте о Павелићу да је покушао да се повеже са прошлошћу (“да створи себи прошлост”), па “не само да се привеже за државно-правну странку Старчевића, већ и за пословање Стјепана Радића, иако је овај некад приступио Трећој интернационали . . .” Мало напред пише Нолте да је Павелић Југославију сматрао “делом масона”. Како се то слаже са Радићевим учењем?

У великој Италијанској енциклопедији стоји у приказу Анте Павелића, из пера римског историчара Оскара Ронди ово (30): “Настављач радикалних хрватских националистичких идеја Стефана Радића, А. Старчевића, Ј. Франка”. На прво место наводи Радића и њему једином ставља пуно име (италијански Стефано).

За нас је ипак најглавније признање Владимира Радића, рођеног сина Стјепана Радића, које се слаже са овим претходним (једног Италијана и једног Немца). Он је у “домовини”, у Загребу, у време највећих разбојништва “ушаша” према Србима, још 1942, објавио један чланак (31) у коме, поред осталог пише:

“У главним стварима, у темељним начелима, усташки наук није стварно ништа друго него наук Стјепана Радића. Под поглавниковим мудрим водством изводи се наук браће Радића”.

II.

То су писци који указују на Радићеву претходницу усташког порекла. Има их, као што рекосмо, који и неке хрватске прваке у комунизму идентификују са Радићем и његовим “науком”. Тако уредник најбољег италијанског листа Коријере дела сера Енко Бетица пише ту сасвим скоро, па то преноси у српску штампу познати новинар Драган Аћимовић^(32, 33) ово:

“Мика Трипало испољава, у таласима овог романтизма прошлог века, чак и против самог себе, гестове и речи трагичног народног вође Стјепана Радића, убијеног у Скупштини. Он говори о малверзацијама федерализма, егзалтира ‘нову хрватску државу’, брани од београдског централизма њене економске интересе: то је сасвим Радић . . .”

Говорећи о Мики Трипалу и његовим политичким алирима Виктор Мајер га упоређује са Стјепаном Радићем и сматра његовим продуктом. Виктор Мајер пише марта 1972. ⁽⁴²⁾ са насловом у средини чланка “Опасан узор Радића”: “Трипало изгледа да је нарочито нагињао негативистичком, демагошком стилу хрватске политике одкад га је установио сељачки вођа Стјепан Радић у времену између два рата. Његове турнеје кроз земљу бирале су чак иста места у којима је Радић говорио, а и говори су одзвањали модел Радића . . .”

Дакле, и према страним, неутралним журналистима, Мика Трипало је следовао и тактику и политику Стјепана Радића. Он му је био директни политички потомак. Стјепан Радић је, дакле, деловао и 1972. године у Хрватској, кадгод је било на дневном реду запостављање и гоњене Срба.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Прослава стогодишњице рођења Стјепана Радића и 30 годишњица устанка. Борац за права свих југословенских народа. Политика, Београд, 7. јуна 1971.
- 2) Дефетистички приступ прошлости, Разговори о настави националне историје, књижевности и језика у хрватским средњим школама. Политика од 8. јуна 1971.
- 3) Риста Митковић, Проблеми и људи. Београд 1924.
- 4) Josip Horvat. Ante Starčević, Kulturno povjesna slika. Zagreb, mjeseca lipnja 1940 godine.
- 5) Matija Kovačić, Od Radića do Pavelića. Hrvatska u borbi za svoju samostalnost. Uspomene jednog novinara Knjižnice Hrvatske revije. München-Barcelona 1970.
- 6) Fran Zwitter, Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourg. Beograd 1960.
- 7) Stj. Radić, Slovanská politika v Habsburske Monarchie V Parize 1902.
- 8) Alfred Fischel, Der Panslawismus bis zum Weltkrieg. Ein geschichtlicher Ueberlick. Stuttgart und Berlin 1919.
- 9) Josip Horvat, Hrvatski Panoptikum, Biblioteka "Novinarska Djela" Zagreb 1965.
- 10) Аустријски агитатор Стјепан Радић у Петрограду. Писмо из Петрограда. "Одјек", број 6, од 14. марта 1909.
- 11) Fürst Lwow als Stütze des Friedens. Nach persönlicher Beobachtung vom kroatischen Abgeordneten Stefan Radić. — Oesterreichische Rundschau, 15. Juli 1917.
- 12) Спасо Шараба, "Атентат на Стјепана Радића". Канадски Србобран" у више бројева септембра 1968, Хамилтон.
- 13) Адам Прибићевић. Старћевићанска параноја. Извор стодетље мржње према Србима. "Глас канадских Срба" од 20. маја 1971. Прештампано из истог листа од раније.
- 14) Др. Велимир Мајсторовић, У основи је борба против шизматика. "Београдске књижевне новине" од 16. августа 1971. "Мајсторовић одговара Кулунџићу".
- 15) Edmund von Glaise Horstenau, Die Katastrophe. Die Zertrümmerung Oesterrich-Ungarns und das Worden der Nachfolgestaaten 1929.
- 16) Italo Zingarelli, Der Gross-Balkan, 1927.
- 17) Italo Zingarelli, Die Aussichten Raditschs, p. 117 sqn.
- 18) Italo Zingarelli, Italien und Jugoslawen, p. 130 sqn.
- 19) Gottfried Beck, Ungarn im Weltkrieg, nebst Enthüllungen über die Sarajewoer-Verschwörung. Lousanne 1917.
- 20) Н. Ма. Radić Stjepan Enciclopedija Jugoslavije, VII, 1968 sub nomine.
- 21) Бошко Врачаревић, Тезе и Антитезе. Дискусија о једном нацрту. Разговор поводом једне нове књиге и старог проблема. Независна новинска ревија, Број 170/171, Париз септ. 1970.

- 22) Јован Дучић, Федерализам или Централизам. Истина о спорном питању у бившој Југославији. Серија "ради правилне оријентације", св. III. Питсбург 1942 (Издање СНС - Српског народног савеза).
- 23) Павле Гр. Павловић, Ђенерал у пензији: "Србија и Југословени". За-кључак, Канадски Србобран од 9. јануара 1969.
- 24) Antonio Tasso, Italia e Croazia. Volume primo 1918-1940. Seconda edizione interamente ruffata. Macerata 1967.
- 25) Vlaho A. Raić, Hrvatska i Srbija. Prilog sredjenju Podunavsko-jadransko-balkanskog sektora. Ljeta Gospodnjeg 1953. Buenos Aires.
- 26) Johan Georg Reissmüller, Kroaten haben es schwer... Frankfurter Allgemeine Zeitung, 19. September 1970.
- 27) Ernst Nolte, Die faschistischen Bewegung. Rencontre: Illustrierte Weltgeschichte des 20. Jahrhundert, Band 4. Lausanne, 1969.
- 28) Johann Georg Reissmüller, JUGOSLAWIEN, Vielvölkerstaat zwischen Ost und West. Düsseldorf-Köln 1971.
- 29) Коста Ст. Павловић, Разговори са Слободаном Јовановићем 1941—1944. Виндзор, Канада, 1969. с. 53.
- 30) O. R. Ante Pavelić. Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti. Secondo appendice 1938-1948. Sub nomine.
- 31) Vladimir Radić, Dan i Domovina, "Nova Hrvatska" broj 135, Zagreb 12. lipnja 1942.
- 32) Enrico Betiza, nel Corriere della Sera di 30 giugno 1971.
- 33) Д. Р. Аћимовић, Ко ме користи хрватски сепаратизам? Глас канадских Срба од 26. августа 1971.
- 34) František Hlavaček, Portret jedne generacije. S. Radić-S. Pribičević-V. Vilder, "Savremenik" brojevi 83. do 88. Paris juni 1963, septem-bar 1963.
- 35) Milan Marjanović, Stjepan Radić. Beograd 1937.
- 36) Stjepan Radić, Živo pravo Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. Zagreb 1908.
- 37) Стјепано Кобасица, Стјепан Радић за време анексије и ратова. Београд 1924.
- 38) Славољуб Д. Тодоровић, Порекло и узроци хрватских злочина, Српска Борба, Чикаго, април и мај 1974.
- 39) Павле Јуришић, Кроз нашу националну кризу, Београд 1924.
- 40) Florian Lichtträger, Immer wieder Serbien. Jugoslawiens Schicksalstunden, Berlin 1933.
- 41) Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje.
- 42) Viktor Meier, Osteuropa-Korrespondent des Tagesanzeigers und Jugoslawienspezialist, Titos schwierige Kroaten, Tages Anzeiger Magazin Nr. 12.-25. März 1972.
- 43) Милан Марјановић, Стјепан Радић. Библиотека знаменитих људи. Уре-дио Ст. Станојевић. Београд 1937. "Југоисток".
- 44) Bogdan Krizman, Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u Prvom svjetskom ratu. Časopis za suvremenu povijest. Godina II. broj 2. Zagreb 1970.

ПОГОВОР

За појаву ове књиге морам у првом реду да захвалим г. Ђурђу М. Величковићу, једном од пионира и водећих Срба у данашњој Аустралији, чије се име чује поводом свих националних манифестација Срба у Аустралији.

Ја с њим нисам у кореспонденцији, већ су ми други давали податке о њему. Упозорили су ме што је писала о њему чикашка “Слобода” у јесен 1973. Тако једно “Писмо Уреднику” од Сретена Ђуровића из Белвуда, Илинос САД, изашлом у листу од 2. новембра 1973. гласи у целини овако:

“Господине уреднице “Слободе”,

Прочитао сам у “Слободи” од 28. септембра 1973. чланак г. Гвоздена Браловића о Ђурђу Величковићу, сада председнику Месног одбора Српске народне одбране у Сиднеју, Аустралија.

Желим само да допуним чланак г. Браловића. Ја сам рођен у селу Рачи, срез Косанички. Познајем породицу младог Ђурђа Величковића. Његов прадеда Зарија имао је четири сина: Ђурђа, Ђорђа, Јована и Стевана.

Сва четири су погинула у борбама од 1912—1915, бранећи Мајку Србију од Немаца, Аустријанаца, Бугара и Арнауца.

Тако је Ђурђево прадеда Зарија остао са својом женом Савом, снахом Милосавом, ћерком Митром. Са троје нејаке унучади, Миладином, Миланом и Радомиром.

Када је букнуо Топлички устанак 1917. године непријатељи су вршили притисак да угуше устанак. Арнаути су запалили село Мердаре, Боровац, Васиљевац, Малорову, Правитицу, Догрме, Рачу и Равни Шорт.

Ђурђево прадеди Зарији били су отерали све што је било да се отера у кући и запалили су све зграде. Тако да је остала Ђурђева прабаба Сава, са троје нејаке деце без игде и ичега.

Само онај ко је видео како је изгледала Рача и цела

Топлица може да разуме сву страхоту и трагедију тог времена.

Младом Ђурђу Величковићу ништа није могло да убије младу душу. Ето иде путем свога прадеде Зарије, дедова Ђурђа, Ђорђа, Јована, Стевана и свога оца Милана.

Нека ово буде место воштанице његовим праоцима, који дадоше своје животе за спас Мајке Србије. Слава им и хвала.

Младом Ђурђу Величковићу честитам на успеху што је постао председник МО СНО у Сиднеју.

Напред српска омладино, српска снага, српска деца. На вама је да осветите нашег Чича Дражу и све пале његове витезове и да уједините све српске земље”.

Мецена овог дела Ђурђе рођен је 1936. у виђеној сеоској кући у Рачи Косаничкој, од оца Милана и мајке Росе рођене Милетић. Претци су му из Васојевића у данашњој Црној Гори. У писму Миладину Вујановићу којим пристаје да буде мецена делу, он пише:

“Знајући да су снаге професора др. Лазе М. Костића на измаку услед старости, знајући да ће пропасти српско национално благо које је проф. др. Лаза М. Костић купио широм света за протеклих 30 година. Једино у жељи да нешто спасе као појединац, што сматра дугом према Отаџбини, Српству и претцима чији су гробови расејани широм српских земаља жели да се о његовом трошку изда књига коју нађе за сходно професор др. Лаза М. Костић без икаквих услова . . .”

Ја захваљујем од свега срца г. Ђурђу на овом племенитом гесту и пожртвовању. Још више му захваљујем што није правио питање из које ће области бити мој рад, знајући да су сви радови упућени одбрани Српства. Само тако ја могу даље да дела издајем. Да напустим већ обрађена дела а да пишем нова, то би била двострука штета и за мене и за Српство. Још једном нека је усрдна хвала г. Ђурђу Величковићу.

Благодарност дугујем такође г. Радиши Никашиновићу и Миладину Вујановићу који су ме помогли у овом послу. Никашиновић је одржао везу са штампаријом која је случајно у истом месту где се и он налази. Он је вршио и прву коректуру и преко мене тражио сва обавештења у вези штампања. Вујановић је нашао мецену за књигу и одржавао везе између њега, мене и штампарије. Без њих би моје муке биле далеко веће.

Не смем пропустити да се захвалим и лицима која су имала заслуга за прво издање, без кога би ово друго било теже обрадити. То су у првом реду г. Раде Добривојевић уредник збирке и лица која су свеску куцала и умножила гг. Драгослав Шапоњић, Милијан Бранковић и Танасије Радишић.

Исто тако захваљујем срдечно лицима која су се трудила да што више пласирају моје књиге. То су у Аустралији гг. Радиша Никашиновић, Миладин Вујановић, Тадија В. Милутиновић, Јован Скорупановић, гђа Радмила Дегориција и други.

На америчком континенту таквих је лица све мање. Кажу да интерес за књиге све више опада: стари умиру, а нови немају интереса за српске књиге. Ипак ме помажу још увек и олакшавају бар мало моје муке: у Канади г. Саво Андрић из Виндзора који носи уопште рекорд у ширењу мојих књига. Затим капетан Ђорђе Ј. Костић из Торонта који ме већ скоро 20 година у томе помаже. Онда гг. инж. Света Радовановић и мој ужи земљак Милош Самарцић, оба из Торонта.

У САД једини узима десет књига Видак Ђеловић, мој земљак и пријатељ, а по пет комада Миле Вујиновић ппук. Војислав Пантелић и ппор. Илија Павловић. Пала књига на 4 листа? Два лица из САД узимају само по једну моју књигу, али је плаћају петоструко. То су Самуил Ђилас и др Ђуро Радојевић. Нека је свима моја срдачна хвала.

У Цириху (Швајцарска)

Л. М. Костић

САДРЖАЈ

	Страна
Посвета — — — — —	3
Предговор првом издању — — — — —	5
Предговор другом издању — — — — —	11
Стјепан Радић задојен млеком Анте Старчевића и увек му остаје веран — — — — —	13
Још неки подаци о Стјепану Радићу пре Првог светског рата — — — — —	17
Државноправни пројекти Стјепана Радића (о заједници са Србима) — — — — —	24
Стјепан Радић пре Првог светског рата као плаћени агент Беча — — — — —	27
Радић триумфује због анексије Босне и Херцеговине Аустрији — — — — —	33
Радић доказује хрватско “државно право” на Босну и Херцеговину — — — — —	37
После анексије Радић пледира на страни за прикључење Босне Хрватској — — — — —	41
Стјепан Радић после Сарајевског атентата — — — — —	46
Стјепан Радић у почетку Првог светског рата — — — — —	51
Стјепан Радић у току Првог светског рата — — — — —	54
Стјепан Радић по завршетку Првог светског рата — — — — —	64
Стјепан Радић после консолидације нове државе — — — — —	69
Споразумевање Стјепана Радића са Италијом — — — — —	75
Шта је Стјепан Радић спремао Србима у Хрватској — — — — —	78
Још понешто о Радићевом ставу према Србима — — — — —	80
Стјепан Радић о Словенцима — — — — —	83
Стјепан Радић о Црногорцима — — — — —	84
Стипица Радић као “песник” — — — — —	85
Соматолошке особине Стјепана Радића — — — — —	88
Опште карактеристике Стјепана Радића неки страни писци о Стјепану Радићу — — — — —	90
Радићев утицај на усташлук и хрватско-комунизам — — — — —	95
Литература — — — — —	97
Поговор — — — — —	99
Садржај — — — — —	103